

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Martin Lings

ANTİK
İNANÇLAR
MODERN
HURAFELER

Türkçesi:
ENES HARMAN
UFUK UYAN

YERYÜZÜ YAYINLARI

Prof. Kâzım İsmail Gürkan Caddesi 5/3 Cağaloğlu - İstanbul

yeryüzü yayınları: 5
düşünce dizisi: 2

Martin Lings'in «Ancient Beliefs and Modern Superstitions» adıyla 1965 yılında Londra'da Perennial Books (Tomorrow Publications Ltd.) tarafından yayınlanan bu eserini İngilizce aslından Enes Harman (1., 2., 6. bölümler) ve Ufuk Uyan (3., 4., 5. bölümler) çevirmiş, Yeryüzü Yayınları «Antik İnançlar Modern Hurafeler» adıyla Mayıs 1980 tarihinde İstanbul'da Arpaz Matbaacılık Tesisleri'nde dizdirip bastırmıştır. Cilt işleri Alibaba Ciltevi'nde yapılmıştır.

Kapak düzeni: Serdar Gürler

İçindekiler

Birinci Bölüm: Bugün'ün Işığında Geçmiş	7
İkinci Bölüm: Zamanın Tartımları	25
Üçüncü Bölüm: Geçmişin Işığında Bugün	37
Dördüncü Bölüm: Özgürlük ve Eşitlik	57
Beşinci Bölüm: Zekâ ve Akıl	71
Altıncı Bölüm: Uçların Birleşmesi	83

Birinci Bölüm

BUGÜN'ÜN IŞIĞINDA GEÇMİŞ

Acaba eski insanlar, bugün çağdaş bilim adamlarının bildiklerini bilselerdi atalarına başka bir gözle mi bakarlardı?

Atalarımızın düşünceleri büyük ölçüde dine dayandığı için, bu soru bir bakıma başka bir soruyla eşanlamlı: Dinle bilim arasında gerçek bir uzlaşmazlık olduğu söylenebilir mi?

Bir ya da iki «baştan çıkarıcı» örnek alıp, bunları hem dinin hem de bilimin ışığında -karanlığında değil- incelemeye çalışalım.

Acaba din, tarih-öncesi olayların zamanının, Ahdi Atik'te söylenenlerin «lâfzî» yorumu doğrultusunda belirlenebileceğini ve Yaratılış'ın yaklaşık M.Ö. 4000 yıllarında gerçekleştiğini mi iddia ediyor? Böyle bir iddiada bulunmak gerçekten çok zor, çünkü «Sen'in gözünde bin yıl, ancak dün gibidir» ve kutsal metinlerde sözü edilen «gün»lerin beşerî günler mi, yoksa her biri «beşerin bin yılı»na denk düşen (yani beşerî «gün»le hiçbir ortak yanı olmayan) İlâhî Günler mi olduğu her zaman pek belli değildir.

Bilim, dünyanın yaklaşık 6000 yıl önce yaratıldığını onaylayabilir mi? Kuşkusuz onaylayamaz; çünkü çeşitli kanıtlar, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir

açıklıkla, sözü edilen tarihte dünyanın ve insanoğlunun çoktan «yaşlanmış» olduğunu gösteriyor.

Bu noktada bilim, kutsal metinlerin lafzını çürütüyor gibi görünse bile ruhunu çürütmüyor; zira «Yaratılış» kronolojisinin lafzî yönünde ayak dirememeyi gerektiren -arkeolojik ve jeolojik kanıtların dışındamanevî nedenler de var. Bu, hepsi değilse bile çoğu lafzî yorumları benimseyen Ortaçağ'daki atalarımızın hiç de bizden daha az maneviyatçı veya daha az akıllı oldukları anlamına gelmez. Ama, ilerde göreceğimiz gibi, onların zaman duygusu *nitelik* açısından çok daha gelişmiş olduğu (yani zamanın tartımını (ritmini) bizden çok daha berrak bir biçimde kavrayabildikleri) halde katkısız *niceliksel* açıdan «zaman» duyguları daha az gelişmişti. Kadir-i Mutlak bir Tanrı'nın yarattığı düzenin ilgi çekici bir başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Yaratıcı'nın *çok kısa bir süre sonra* bir aile dışında bütün insan soyunun sular altında kalmasını istemesinde manevî bir aykırılık olması bizim için çok önemli olduğu halde, onları pek ilgilendirmiyordu. Ama *zamanla* ilgili sorunların dışında da Ortaçağ insanı bizim gibi düşündüğü için vicdanen muzdaripti; çok derin bir beşerî sorumluluk duygusu taşıyordu. Bunu da onların lehine bir nokta olarak belirtmek gerekir. Eğer olup bitenler böylesine -korkunç demesek bile- aykırı ise, bütün suç insanlardadır. Bu düşünce tarzı, gerçeğe birçok çağdaş düşünce akımından daha fazla yaklaşırsa bile, yine de bütün gerçeği yansıtmıyor. Soruna biraz «uzaktan» bakan bizler, Tanrı'nın da «Kendine özgü» sorumlulukları olduğunu görmezlikten gelemiyoruz. Yine de herbirimiz, düzlükte duran birinin dağın bazı yönlerini bazen dağa tırmananlardan daha iyi görebileceğini düşünerek, kendi kendisine, soruna hangi yükseklikten baktığını sormak zorun-

dadır. Bu soruya verebileceğimiz cevaplar ne olursa olsun, kronolojiyle ilgili olarak Tanrı'nın şanına yakışanın ne olduğu konusundaki düşüncelerimiz Ortaçağ Hristiyan Dünyası'nın bakış açısından çok, Tanrı'nın ancak binlerce yıl süren bir manevî dirlik-düzenlik döneminden sonra insanlığın nisbeten kısa bir çözülme dönemine girmesine, bir başka deyişle «yaşlanmasına» izin verdiğini söyleyen Antik Dünya'nın bakış açısına uygun düşmektedir. Ne olursa olsun, bu daha eski bakış açısı kolayca bir kenara itilecek türden değildir. Bu bakış açısının temelini oluşturan «*zaman çevrimini*» (Yunanlıların ve Romalıların Altın, Gümüş, Bronz ve Demir Çağlar adını verdiği) *dört çağa ayırma geleneği*» yalnızca Avrupa'ya özgü değildir. Asya'da Hintliler arasında, Amerika'da da Kızılderililer arasında bu geleneğin olduğunu görüyoruz. Bu konuda en açık öğretiye sahip olan Hinduizm'e göre Altın Çağ, sözkonusu çağların en uzun olanıdır; çağlar kötüleştikçe süreleri kısalmakta, en kısa ve en kötü çağa *Karanlık Çağ* adı verilmektedir. Karanlık Çağ, Demir Çağ'a karşılık gelmektedir. Ama bu en son ve en kısa çağ bile 6000 yıldan daha eskiye uzanmaktadır. Çağdaş arkeologların «Bronz Devri» dedikleri şeyin, yu- karıdaki dört çağın üçüncüsüyle hiçbir ilgisi yoktur. «Demir Devri» dedikleri de, dördüncü çağın [Demir Çağ] sadece bir bölümüne tekabül etmektedir.

Çok eski ve yaygın dört çağ geleneği, Yaratılış Kitabı'yla (*) çelişmez; ama bilimsel kanıtlar gibi o da lâfzî olmaktan çok, allegorik bir yorum gerektirir. Buna göre, sözgelimi bazı adlar, yalnız belirli kişileri değil, bütün tarihöncesi çağları gösterir ve Adem yalnız ilk insanı değil, aynı zamanda binlerce yıllık bir süre

(*) Tekvin, Tevrat'ın ilk kitabı. (çev.)

içinde ilk beşeriyetin tamamını da gösterir. İyi ama, din insanın geçmiş zaman içinde çok mükemmel bir durumda yaratıldığını ve o zamandan beri de sürekli düşüş gösterdiğini ileri sürmek zorunda mıdır? Hiç kuşkusuz, evet; zira Adn Bahçesi kıssası sadece lâfzî yönüyle yorumlanamasa bile, bu lâfzî yönüne aykırı olarak da yorumlanamaz (¹). Herşeye rağmen, Allegorinin amacı, yanlış değil doğruyu anlatmaktır. Kaldı ki, ilk insanın mükemmel bir biçimde yaratıldığını ve daha sonra «düşüğünü» söyleyen sadece Musevîlik, Hristiyanlık ve İslâm değildir. Aynı gerçek, birçok değişik benzetmeyle örtülmüş bir biçimde, dünyanın her tarafında tarihöncesi geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bütün dinler, oybirliğiyle, evrime değil bozulmaya, yozlaşmaya işaret etmektedirler. Bu dinî öğreti, bilimsel yöntemlerle bilinen olgularla çatışmakta mıdır? Bilimin kendi kendisine sadık kalması için evrim kuramını sürdürmesi mi gerekir?

Bu soruyu *Encyclopédie Française*'in («Canlı Organizmalar»la ilgili) V. cildini hazırlayan Fransız jeolojisti Paul Lemoine'dan bir alıntıyla cevaplandıralım. Lemoine, çeşitli yazarların makalelerinden sonra, sonuçta şunları söylüyor:

«Bütün bunlar gösteriyor ki, evrim kuramı imkânsızdır. Aslında, dış görünüşe rağmen, artık hiç kimse evrim kuramına inanmamaktadır... Evrim, artık çobanların inanmadığı ama sürülerinin selâmeti bakımından savunmayı sürdürdükleri bir tür dogmadır.»

Hiç kuşkusuz abartılmış bir üslup kullanılmış (ve söz konusu «çoban»lar bir çırpıda ikiyüzlülükle suçlanmış) olsa bile, bu yargı, yargılayanın kimliği de göz önünde tutulursa birçok açıdan anlamlıdır. Birçok bilim adamının dinî içgüdülerini dinden evrimciliğe kay-

dırdıkları, bu yüzden de evrim konusundaki tutumlarının bilimsel olmaktan çok bağnazca olduğu hiç şüphesiz doğrudur. Fransız biyologu Profesör Louis Bounoure, Sorbonne Üniversitesi zooloji eski profesörlerinden Yves Delage'dan aktarıyor: «Bugüne kadar, bir başka türün atası olan herhangi bir türe rastlanmadığını, böyle bir şeyin bir kerecik olsun gerçekleştiğini gösteren hiçbir kanıt bulunmadığını kabul ediyorum. Ama yine de, evrimin nesnel olarak kanıtlanmışçasına doğru olduğuna inanıyorum.» Bounoure bunu şöyle yorumluyor: «Sözün kısası, bu konuda bilimin bizden beklediği, (kendisine) iman etmemizdir ve gerçekten de, evrim düşüncesi genel olarak bir tür ilham edilmiş gerçek kılığında ileri sürülmektedir.» (2) Ama Bounoure'un aktardığına göre, Sorbonne'un bugünkü Palaeontoloji Profesörü Jean Piveteau da, gerçek bilimin «evrimi açıklamaya çalışan değişik kuramların hiçbirini kabul edemeyeceğini, hatta bu kuramların hepsiyle çatışmakta olduğunu» (3) belirtmektedir.

Darwin'in kuramı, başarısını büyük ölçüde Ondo-kuzuncu Yüzyıl Avrupalısının o güne kadar ulaşılan en yüksek beşerî imkânı temsil ettiği yolundaki yaygın inanışa borçludur. Bu inanç, hümanistlerin «ilerleme»ye besledikleri inancın bilimsel bir doğrulaması olarak yücelttikleri «insanoğlunun insandan-aşağı ataları» kuramı için önceden özel olarak hazırlanmış bir kılıf gibiydi. Bir avuç güvenilir bilim adamının son yüzyıl boyunca evrim kuramının bilimsel bir temeli olmadığını, bu kuramın birçok bilinen gerçeğe ters düştüğünü sürekli iddia etmeleri de, bütün soruna daha özenli bir bilimsel yaklaşımla eğilinmesi için yalvar yakar olmaları da bir işe yaramadı. Evrimciliğe yönelik bir eleştiri, ne kadar sağlam temellere dayanırsa dayan-sın, gel-git zamanı deniz sularının kabarmasını önle-

meye çalışmak kadar boşunaydı. Ama şu sıralarda suların kabarmasının artık durduğunu gösteren belirtiler vardır. Gittikçe daha çok sayıda bilim adamı bu kuramı daha yansız bir bakışla yeniden gözden geçirilmektedirler. Sayıları hiç de az olmayan bazı eski evrimcilerin şimdi evrim kuramına bütünüyle karşı çıkmalarının nedeni de budur. Bunlardan biri biraz önce sözünü ettiğimiz Bounoure, bir diğeri de Douglas Dewar'dır. Dewar şunları yazıyor:

«Biyologların ve jeologların astronomlarla ve kimyacılarla aynı çizgiye gelip dünyanın ve evrenin olağanüstü gizemli olduğunu, her türlü -bilimsel araştırmalara dayanan- açıklama çabasının sonuçsuz kaldığını kabul etmeleri sevindiricidir.» (4) Dewar, evrimcileri, insanın «insan-öncesi» ataları zincirinde hangi hayvanın son halkayı teşkil ettiği konusundaki değişik, tümüyle varsayımsal (5) ve birbirleriyle çelişen görüşlerine göre, kendi içlerinde ayrıca altgruplara bölünen on ana gruba ayırmakta ve şunları söylemektedir:

«Reinke 1921'de şunları yazıyordu: 'Bilimin [bu konuda] yapması gereken ve kendi şanına yaraşan tek şey insanoğlunun kökeni konusunda *hiçbir şey bilmediğini* söylemektir'. Bugün bu yargı, en az Reinkenin söylediği günkü kadar geçerlidir.» (6)

Bilim insanoğlunun kökeni konusunda birşey bilmese bile, tarihöncesi geçmişi konusunda pek çok şey bilmektedir. Ama bu bilgi (en baştaki sorumuza dönersek) atalarımıza kronoloji dışında ne daha önce bilmedikleri yeni bir şey öğretebilirdi, ne de tutumlarında genel bir değişikliğe yol açabilirdi. Çünkü onlar geçmişe bakarken, karmaşık bir uygarlık değil, en az toplumsal örgütlenmeye sahip küçük köy yerleşimleri ve bunların da ötesinde evsiz, tümüyle doğal çevre içinde, kitapsız, tarımsız, hatta başlarda elbisesiz ya-

şayan insanlar görüyorlardı. O halde, eskilerin kutsal metinlere ve ağızdan ağıza aktarılarak gelen yüzlerce yıllık geleneğe dayanan «ilk insanlar» anlayışı, maddî varlıkla ilgili çıplak gerçekler bakımından modern bilimsel (?) anlayıştan pek de farklı değildi. Modern bilimsel anlayışın geleneksel anlayıştan farkı, bu gerçekler toplamına biçtiği değerdedir.

Son zamanlara kadar insanlar, ataları evlerde değil de mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşadığı için onlara hiç de kötü gözle bakmazlardı. Shakespeare'in «altın dünyada yaşıyormuşçasına» Arden ormanında yaşayan sürgün Dük'e,

«Omuzumuzda taşıdığımız Adem'in yükü yalnız,
Zaman geçip gidiyor...
Geçiyor hayatımız tekinsiz kalabalıktan uzak,
Taslardan öğüt alıyoruz ve iyilik herşeyden
Söyleşen dilimiz ağaçlar, okunan sayfamız çaylar,
Taslardan öğüt alıyoruz ve iyilik herşeyden.
Ben olsam hiç değıştirmezdim bunu.»

dedirtiş i pek de o kadar eski değildir.

Bu sözler hâlâ bazı ruhlarda estetik katılmayı epey aş an içten bir yankı uyandırabilir. Shakespeare'in gerisinde bütün Ortaçağ boyunca ve daha da önceleri Batı dünyasında münzevî insanlara rastgelinmeyecek çağ yoktur ve bu münzevilerin bazıları, kendi kuşaklarının en çok sayılan kişileridir. Doğal çevrede yaşayan bu bir avuç istisnaî adamın, «uygarlık»a kölece bağlı kardeşlerine gönülden acıdıklarına hiç şüphe yok. Doğ u ise, değerler konusunda eski duyarlılıkla bağlarını hiçbir zaman koparmamıştır. Buna göre insan için en uygun ortam, en baştaki ortamdır. Sözğeliş i Hintliler arasında, bir insanın ömrünün son günlerini bakir doğanın ıssızlığı içinde geçirmesi hâlâ özenilen bir durum ve bir ayrıcalıktır.

Bu bakış açısını kavrayabilen biri, tarımın belli bir gelişme çizgisine ulaştıktan sonra, herhangi bir «ilerleme»ye işaret sayılmak şöyle dursun, aslında insanlığınun yozlaşmasında anahtar rolünü oynadığını kolayca görebilir. (Tevrat'ta, -hiç kuşkusuz yüzlerce kuşağı kapsayan- bu süreç, avcılık ve çobanlıktan ayrı olarak tarımı simgeleyen ve aynı zamanda ilk şehirleri kurup ilk cinayeti işleyen Kabil'in şahsında özetlenmektedir. Yaratılış Kitabı yorumlarına göre Kabil'in «tarıma karşı büyük bir tutkusu vardı»; böyle bir tutku göçebe avcı/çoban ve [toprağı arızî olarak işleyen] konar-göçer açısından çok belirgin bir «düşüş»tü: Meslek olarak tarım, belli bir yere yerleşmek demektir; bu da er veya geç kasaba haline gelecek köylerin kurulmasına yol açıyordu. Antik dünyada, çobanın sürdüğü hayat nasıl hep saflıkla birlikte düşünülmüşse, kasabalar da (görelî olarak) hep kokuşma, çürüme yerleri olarak kabul edilmiştir. Tacitus, kendi döneminde yaşayan Germenlerin evlerden nefret ettiklerini yazıyor. Hatta bugün bile, sözgelişi Kızılderililer gibi göçebe veya yarı-göçebe topluluklar, tarım gibi, onları belli bir yere bağlayıp özgürlüklerini kısıtlayacak şeylerden nefret etmektedirler.

«Kızılderili'nin, oturma ve yoğunlaşma -'taşlaşma' da denebilir- yasası uyarınca herşeyin billurlaşmak zorunda olduğu bu yeryüzüne kendisini 'bağlamak' gibi bir niyeti yoktur ve bu durum, kızılderilinin evlerden (özellikle taştan yapılmış evlerden) neden böylesine nefret ettiğini ve bu açıdan bakıldığında Ruh'un kutsal akışını 'dondurup' 'öldürecek' yazının [onların arasında] neden olmadığını açıklamaktadır.» (°)

Bu alıntı, bizi tarım sorunundan okuma-yazma sorununa götürüyor. Bu bağlamda, Druid'lerin de (Caesar'ın bildirdiği gibi) kutsal öğertilerini yazıya dök-

menin ona saygısızlık sayılacağına inanmalarını hatırlayabiliriz.) Tarım gibi, yazının olmayışının da olumlu bir nedeni olabileceğini gösteren daha başka örnekler de gösterilebilir. Her halükârda, dilbilimsel beceriyi okur-yazarlığın ayrılmaz bir parçası gibi düşünmeye ne kadar alışmış olursak olalım, azıcık düşünersek, bu ikisi arasında köklü bir bağlantı olmadığını, zira dilbilimsel kültürün bir bütün olarak dil tarihine çok yenilerde eklenen yazılı alfabeden büsbütün bağımsız olduğunu kolayca görürüz. Ananda Coomaraswamy'nin «İncil'i, Vedaları, Edda'yı, büyük destanları ve genel olarak olarak dünyanın en güzel kitaplarını içeren bütün bir peygamberî edebiyat türü» dediği şeyle ilgili olarak söylediği gibi, «Bu kitapların çoğu yazıya geçirilmeden önce de vardı; çoğu hiç yazıya geçirilmedi; diğerleri de ya çoktan kayboldu veya kaybolacak.» (9)

Sayılmayacak kadar çok ümmî adam, olağanüstü incelikli dilleri kullanmanın ustası olmuşlardır. «Uzak adaların kuytu köşelerinde yaşayan, dupduru kafalı, olağanüstü bellek gücüne sahip, genellikle çok yoksul ve yaşlı, sadece Kelt diliyle konuşan adamlar... Adalarda en ümmî kişilerin konuştuğu diyalektin en güzel, en doğru diyalekt olduğuna inanıyorum.» (10) «Sözlü geleneğin, çok büyük bir toplam oluşturan dizeleri yüzlerce yıldan beri kuşaktan kuşağa aktarmayı başardığı kanıtlanmış ve kabul edilmiştir... Eğitim, bu Fransızların deyişiyle- «sözlü» edebiyata dost değildir. Kültür, -bazan şaşırtıcı bir hızla- bu edebiyatı tahrip etmektedir. Bir ulus okumaya başladıktan sonra bir zamanlar bütün bir halkın malı olan şey artık sadece ümmilere kalmakta ve eğer bir antika meraklısı çıkıp da derlemezse çok geçmeden bütünüyle yok olup gitmektedir.» (11) «İngiliz köy kültürünün dağılmasını tek

bir nedene indirgememiz gerekseydi, bunun okuma-yazma olduğunu söylememiz gerekirdi.» (12)

Yeni Hebrid adalarında «çocuklar dinleyerek ve izleyerek eğitilirler... Yazı yoktur, bellek mükemmeldir, gelenek tamdır. Yetismekte olan çocuğa, büyüklerce bilinen herşey öğretilir... Hikâye anlatma biçimlerinden biri de türkülerdir. Her çocuğun öğrendiği bine yakın efsanedeki düzen ve içerik bütün bir kitaplık gibidir; bir hikâye saatlerce sürebilir... Dinleyiciler bir kelime çağlayanaıyla karşı karşıya kalırlar.» Karşılıklı konuşmalarında «kelimeleri bizim yitirdiğimiz bir doğruluk ve güzellikle kullanırlar... Yerliler, beyazların etkisiyle yazı yazmayı kolayca öğrenmektedirler. Bu işi tuhaf ve faydasız bir beceri saymakta, 'insan ezberleyip konuşamaz mı?' demektedirler.» (13)

Tümüyle Coomaraswamy'den aldığım bu alıntılara ek olarak, İslâm'dan önce Araplar arasında Mekke soylularının, oğullarını yetismeleri için çöldeki bedevilerin yanına gönderdiklerini, çünkü bu büsbütün ümmî göçebelerin şehirde yaşayan «medenileşmiş» kardeşlerinden daha arı bir Arapça konuştuklarını belirtelim.

Dilin korunması için en gerekli nitelikler olan titizlik, uyanıklık ve dikkatin genel olarak «uygarlık»la birlikte yavaş yavaş ortadan kalktığına hiç şüphe yok. Özellikle okuma-yazma, insanlara yanlış, temelsiz bir güven duygusu veriyor ve onları uyuşturuyor: Nasıl olsa dil hazinesini koruyacak olan artık gündelik konuşmalar değildir. Biri yazılı, öbürü sözlü olmak üzere iki dil olduğu düşüncesi bir kere yerleşti miydi, konuşma dili görelî olarak daha büyük bir hızla yozlaşmaya başlamakta ve er-geç yazı dilini de peşinden sürüklemektedir. İncil'in yeni İngilizce çevirisi bunun kanıtıdır.

Bugün Batı'da konuşma dili öyle bir noktaya gel-

miştir ki, bir insan düşüncelerini azçok uğraşarak yazıya dökebilse bile konuşmanın «ihtişamı» neredeyse tümüyle unutulmuştur. Konuşma sırasında belirli yanlışlardan kaçınmanın öğretildiği doğrudur; ama bu tamamen toplumsal nedenlerle yapılmaktadır; ses zenginliğiyle veya dilin sahip olabileceği bir başka olumlu nitelikle hiçbir ilgisi yoktur. Ama buna karşılık bir insanın hayatında konuşma tarzı, yazma tarzından çok daha önemli bir etken olmaya devam etmektedir; çünkü konuşmanın ruh üzerinde (gelip geçici yazı yazma işinin hiçbir zaman sahip olamayacağı) «müterakim» bir etkisi vardır.

Bunları belirtmekteki amacımızın, yazılı alfabenin faydalarını inkâr etmek olmadığını söylemeye bile gerek yok. Dil, ümmîler arasında bile, olayların doğal akışı içinde yozlaşmak eğilimindedir ve sürgün veya yabancı hakimiyeti gibi durumlar herşeyin şaşılacak kadar kısa bir süre içinde unutulup gitmesine yol açabilmektedir. Sözceliği, yazılı kayıtlar olmasaydı Yahudilerin manevi mirasından geriye ne kalabilirdi? Her halükârda, bazı hat sanatları, insanoğlunun sözü kayda geçirmeye başladığı zaman sadece «Tanrı'nın izniyle» değil, «Tanrı'nın buyruğuyla» böyle davrandığını göstermektedir. Herşeye rağmen, dünyanın bugünkü duruma gelmesinin sorumlusu, yazma değil basma işlemidir. Hiç değilse yazma, insana en hafif deyimle üstünlük sağlamak gibi bir iddia taşımıyordu. Hatta beşerî yozlaşma belli bir noktaya ulaştıktan sonra bunun «ehven-i şer» bir zorunluluk olduğunu bile söyleyebiliriz.

Öte yandan *konuşma*, hep insanın bir izzeti sayılmıştır. İslâm'da olduğu gibi Musevilik'te de, İlâhî Vahiy'le gerçek dilin, -yani sesin manaya tam denk düştüğü dilin- Adem'e öğretildiği öğretisini buluyoruz.

İnsanoğlunun ilk konuşmasını en mükemmel anlatım gücüne sahip, bütün dillerin en *onomatopaeic* (*) olanıyla gerçekleştirdiği yolundaki bu inancı hiçbir filolojik doğrulamadan geçirmek mümkün değildir. Yine de filoloji, bize insan soyunun genel dilbilimsel eğilimleri konusunda açık bir fikir verebilir ve bu da geleneğin bildirdiklerinin yanlış olduğunu göstermemektedir. Tam tersine, bildiğimiz bütün diller, daha eski bir dilin bozulmuş bir şeklidir ve geriye doğru gittikçe dilin yetkinliği artmakta, dil daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu yüzden, en eski, tarihin kendisinden daha eski, [bilinen] diller, daha sonra ortaya çıkan dillerin hepsinden daha özenli, daha ayrıntılı, daha ince işlenmiş dillerdi. Bu diller, konuşan kişinin bütün dikkatini konuşmasına vermesini daha çok gerektiriyordu. Dilbilgisi ve sözcüğü günden güne basitleşirken, kelime dağarcığı da gerek biçim gerekse ses yükü bakımından zamanla yoksullaşmaktadır. Zaman bir dilin *niteliklerini* sürekli budadığı halde, nicelik açısından baktığımızda bir dilin kendisini kullananlara yetecek kelime dağarcığına her zaman sahip olacağı doğrudur. Sözel maddi eşyanın olağanüstü çoğalması, adların sayısında da bir çoğalmaya yol açacaktır. Modern dillerde birçok yeni kelime uydurularak dile -dıştan- eklenirken, bilinen eski dillerin büyük bir çoğunluğu, gündelik dilde kullanılan kelime-ler dışında, kullanılmayan ama [dil] yapısında varolan neredeyse sonsuz *kelime yapım yeteneği* nedeniyle istendiğinde organik olarak üretilebilecek binlerce başka kelimeye de (deyim yerindeyse) «sahipti». Bu açıdan, artık kullanılmadıkları için «ölü» sayılsalar bile kendi içlerinde son derece canlı organizmalar olan eski

(*) *onomatopaeic* : Doğal seslerin taklidi yoluya türetilen kelimeler. (çev.)

dillerle karşılaştırıldığında asıl «ölü» veya «can çekişen» diller, modern dillerdir.

Bu, eski dillerin -ve onları konuşanların- yalınlık erdeminden yoksun oldukları anlamına gelmez. Gerçek yalınlık, karmaşıklıkla çatışmaz; çatışmak şöyle dursun, gerçek yalınlığın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için belirli bir karmaşıklık gereklidir bile. Belirli bir sistem veya düzen kavramını içeren karmaşıklıkla, düzensizlik ve hatta dağınıklık demek olan karışıklığı birbirine karıştırmamak; aynı şekilde, yalınlıkla yalınkatlığı da birbirinden ayırmak gerekir.

Gerçekten «yalın» adam, yoğun bir «vahdet»tir: Tam, halis yürekli, kendi kendisine karşı bölünmemiş bir adamdır. Bu sıkı dokunmuş bütünlüğü koruyabilmesi için ruhun her yeni duruma kendini bütünüyle uydurabilmesi gerekir. Bu da değişik psişik unsurların büyük ölçüde esnek olmasını gerektirir: Bu unsurların herbiri «hava ne olursa olsun diğerleriyle tam bir uyum göstermeye hazır olmalıdır. Yalınlık erdeminin temelinde yatan bu sınıksız biresim (synthesis) karışıklıktan uzak bir karmaşıklıktır. Bu karmaşıklıkla, -modern «analitik» dillerden ayrılmaları için genellikle «biresimsel» (synthetic) diye tanımlanan- eski dillerin karmaşıklığı birbirlerini tamamlamaktadırlar. Ruhun değişik unsurlarına benzeyen konuşmanın değişik bölümleri, ancak inceden inceye işlenmiş bir dilbilgisi kuralları dizgesiyle anlama uygun bir biçimde seslendirilebilir ve her cümle tek kelimenin sahip olduğu birliği kazanabilir. Biresimsel dilin yalınlığı aslında büyük sanat eserlerinin yalınlığına benzetilebilir: Yalın olması gereken mutlaka araçlar değil toplam etkidir ve gerek ilk dilin, gerekse onu konuşan insanların yalınlığı da (çok daha üst düzeyde) böyle bir yalınlıktır. Eldeki bütün dilbilimsel kanıtların gösterdiği so-

nuç budur ve doğrudan anlatımı olduğu ruha böylesine sımsıkı bağlı olduğu için dil insan hayatında öylesine önemlidir ki, onun tanıklığı psikolojik açıdan çok büyük bir önem taşımaktadır.

İstisnai bir bütünlük içinde uzak geçmişten günümüze kadar gelebilen ve bu nedenle «denek taşı» olarak kullanılabilecek bir miras var elimizde: Arapça. Arapçanın garip bir kaderi var. Araplar tarih sahnesine ilk çıktıklarında geniş ve çok çeşitli vezin türlerine sahip bir şairler ırkı olarak görünüyordular; kullandıkları tek nesir, neredeyse gündelik konuşmalardan ibarettir. İçlerinden pek azının kullanabildiği çok fazla değişmemiş bir yazıları vardır, ama onlar şiirlerini ağızdan ağıza canlı kelimelerle aktarmayı yeğlemektedirler ve İslâm gelinceye kadar Araplar, Semitik kavimlerin belki de en az okur-yazar olanlarıdır. Dillerinin böylesine güzel korunmuş olmasını, hiç şüphesiz bu durum -en azından kısmen- açıklamaktadır: Dilbilimsel kanıtlar, Arapçanın daha «arkaik», yani daha karmaşık ve daha zengin sesli bir dilden geldiğini göstermekle birlikte, Arapça M.S. 600 yılında bile, yaklaşık iki bin yıl önce Musa zamanında konuşulan İbranice'den daha «arkaik», dolayısıyla «Sam'ın dili»ne daha yakın bir dildi. Yedinci Yüzyıl'da Arapları okuma-yazma öğrenmek zorunda bırakan İslâm'dır veya daha doğru bir deyişle Kur'an'ın her hecesini mutlak bir doğrulukla yazıya geçirme zorunluluğudur; ama Kur'an aynı zamanda kendi «arkaik» dilin bir model olarak kabul ettirmiştir. Kur'an'ın ezberlenip mümkün olduğu kadar çok okunması gerektiği için de, okuma-yazmanın zararlı etkileri, Kur'an Arapçasının sürekliliğiyle giderilebilmiştir. Yanlızsız telaffuzu yazıya geçirip koruyabilmek için hızla özel bir bilim gelişmiş ve müslümanların, dillerini Peygamber'in konuştuğu

dile uydurmak için yüzlerce yıldan beri gösterdikleri yılmak bilmeyen çaba sonucu dil yanlışları önlenebilmiştir. Sonuç olarak, Peygamber'in konuştuğu dil bugün hâlâ yaşamaktadır. (Zamanla bazı seslerin terkedilmesi, iki ayrı sesin tek bir sese dönüşmesi ve başka bazı basitleştirmeler sonucu kaçınılmaz olarak farklı lehçeler de ortaya çıkmıştır ve bir Arap ülkesinden diğerine değişen bu lehçeler, normal olarak günlük konuşmalarda kullanılmaktadır; ama en küçük bir teklüf vesilesi, hemen tekrar Klasik Arapçanın hiç azalmayan ihtişamına ve ses zenginliğine dönmeyi gerektirmektedir.) Bazan konuşanlardan biri gerçekten söyleyecek önemli bir sözü olduğu hissine kapıldığında da Klasik Arapça kendiliğinden devreye girmektedir. Öte yandan, ilke olarak gündelik dili konuşmaktan kaçınan azınlık da ister istemez bir ikileme yüzyüze gelmektedir: Ya «alelâde konuşmalar»dan büsbütün uzak duracaklar yahut da saray giysileriyle maskaralıklar yapan sokak çocukları gibi münasebetsiz bir etki uyandıracaklardır. Boş konuşma, yani hafif düşüncelerin peşpeşe sıralanması çok eskiden herhalde bilinmiyordu; çünkü eski dillerin yapısı bu tür konuşmalara uygun değildir. (Eğer insanlar daha ağır düşünüp, daha çok uğraştıktan sonra düşüncelerini anlatım düzenine sokuyor idiyseler, onları dile getirmek [seslendirmek] için de hiç kuşkusuz daha büyük bir zorluk çekiyorlardı. Sanskritçe de, -Arapça gibi- aynı olguyu göstermektedir: Her iki dil de, olağanüstü genişlik ve çeşitlilikteki uyumlu sesleriyle, uzak geçmişte insan hanchesinin ve kulağının bugünkünden çok daha incelemiş ve hassas olduğunu hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir açıklıkla göstermektedir. Eski müziğin bütün o ritmik ve melodik inceliği düşünüldüğünde bu gerçek çok daha iyi anlaşılır) ⁽¹⁴⁾.

Filoloji dilin kaynağına ulaşamasa bile, en azından dilbilimsel tarihin binlerce yılını (ki bu bir bakıma insan ruhunun da binlerce yıllık tarihi demektir) kesintisiz bir biçimde gözden geçirebilir. Hiç kuşkusuz tek yönlü bir tarihtir bu; ama sonuna kadar da anlamlı bir biçimde kesindir. Soruna bizi «tarihöncesi» denilen uzak geçmişe götüren bu pencereden baktığımızda, amansız bir akımın varlığını kabul etmek zorunda kalırız. Bu akım, Dewar'ın belirttiği gibi pek çok fizikçinin, kimyacının, matematikçinin ve astronomun birleştiği daha genel bir eğilimin; yani «evrenin gittikçe yavaşlayan bir saate benzemesi»nin sadece bir yüzüdür. Buraya kadar dinle bilim aynı şeyleri söylüyorlar. Ama din, -bilimin kendi sınırlarını aşmadan söyleyemeyeceği- bir şeyi daha ekliyor ve bireylerin ortaklaşa akıntıya kapılıp gitmekten kurtulmalarının mümkün olduğunu, bazılarının bu akıntıya karşı direnebileceğini, hatta bazılarının akıntıya karşı yüzmeyi bile başara bileceğini, pek az da olsa bazılarının da kaynağa kadar yüzerek daha bu hayatta akıntıyı büsbütün altedebileceğini söylüyor.

Notlar

- (1) Teilhard de Chardin bu açık gerçeği görmezlikten gelmiştir ve değerlendirmesinin temel zayıflıklarından biri de burada yatmaktadır.
- (2) *Le Monde et la Vie*, November 1963.
- (3) *Le Monde et la Vie*, March 1964.
- (4) *The Transformist Illusion*, (Önsöz), Dehoff Publications, Tennessee, 1957.
- (5) Çünkü «kendisine saygısı olan hiçbir evrimci, bilinen fosillerden herhangi birinin *Homo sapiens*in atası olduğunu söyleyemez.» s. 114.
- (6) s. 294.
- (7) Bu kelime burada (a) Birçok ilkökul kitabında ve diğer kitaplarda eski atalarımız olduğu söylenen

Neandertaloid tipleri dışarda bırakacak şekilde kullanılmıştır. «Modern insan, Neandertal tipten çok daha önce ortaya çıktığı ve en eski Neandertal kalıntıları daha çok modern tipe benzediği için, Neandertal tipin yozlaşmış bir tip olduğu çok açık gibi görünmektedir... [Neandertal tip] hiçbir şekilde atamız olamaz.» (L.M. Davies, *Science and Pseudo-Science* [Bilim ve Sözde-Bilim], The Nineteenth Century and After [Ondokuzuncu Yüzyıl ve Sonrası] c. CXLI, s. 110.) Yine bu kelime, burada, sık sık sesizce geçirilen bazı kanıtları içine alacak şekilde kullanılmıştır. Bunlar Castenedolo ve Calaveras kafatasları gibi, evrimcilerin kuramlarına göre *Homo Sapiens*'in henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde yer-yüzünde «modern tipte insanlar»ın yaşadığını gösteren kanıtlardır. Yukarıda sözü edilen bilinen ilk insan fosilleri ve diğerleri için bkz.: Dewar, *ibid*, s. 117-29.

- (8) Frithjof Schuon, *Language of the Self*, (Luzac and Co., London, 1959), s. 220.
- (9) A. K. Coomaraswamy, *The Bugbear of Literacy*, (Denis Dobson, London, 1949), s. 25.
- (10) J. F. Campbell, *Popular Tales of the West Highlands*.
- (11) G. L. Kittredge (F.G. Childe'in *English and Scottish Popular Ballads* adlı kitabına yazdığı önsözden.)
- (12) W. G. Archer, *The Blue Grove* (G. Allen and Unwin, London, 1940).
- (13) T. Harrison, *Savage Civilization*, s. 45, 344, 351, 353 (1937).
- (14) Meselâ bkz.: Alain Daniélou, *Introduction to the Study of Musical Scales*, Royal India and Pakistan Society, London, 1943.

İkinci Bölüm ZAMANIN TARTIMLARI

Dünyanın her tarafındaki eski insanlar için insanın yeryüzünde birdenbire ve mükemmel bir yaradılıştan (artık daha fazla gelişmesi imkânsız bir surette) görünüyorduk. inanmak kolaydı; çünkü onlar bu ilk ilâhî «müdahale»nin daha küçük çapta müdahalelerle sürekli tekrarlandığını görüyorlardı. Atalarımızın gözünde Tevrat, bir düşüşün hikâyesidir. Cennetten kovulmadan Tufan'a (1), Tufan'dan Babil Kulesi'ne uzanan, zaman zaman kısa süren, zaman zaman da görece bir mükemmelliğin yeniden kurulduğu, yokuş aşağı giden bir eğimdir bu... İlâhî müdahalenin pençesi gevşer gevşemez bu kaçınılmaz eğim bir yerçekimi yasası tarafından zorlanmışçasına yeniden harekete geçmektedir.

Bizler, dünyanın izlediği yolu atalarımızdan daha kolay görebiliriz, çünkü bizim daha geniş bir tarih açımız var ve tarih, temel olarak Tevrat'ın anlattığı hikâyeyi tekrarlayıp, onun ritmini (ritmini) doğrulamaktadır. Son üç bin yılın belirleyici olayları, Buddha'nın (2), Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in misyonları ani müdahalelerdi: Kendilerini önceleyen olayların ardından çalkantısız bir biçimde ortaya çıkmadılar; olayların genel eğilimine ters düşüyorlardı. Hepsinde, küçük bir insan topluluğu bir araya gelmekte, gelecek ku-

şaklara yol gösterici bir ışık, bir ideal olacak manevî bir doruk oluşturmaktadır. Bu tür, bilinen tarihî olayların ışığında ilk maneviyatın (ve bu durumda ilk insanlığın) dünyaya berrak bir yıldırım gibi düştüğünü kabul etmek hiç de zor değildir.

Ani bir yükselişi ağır bir düşüşün izlediği [zamanı aşanla zamana uyanın birleşmesinden doğan] bu «Tanrı/İnsan» tartımı, mevsimlerin diliyle, hızla yaza dönüşen ani bir bahardan sonra adım adım gelen güze benzetilebilir. Güzün ne kadar erken geleceği çeşitli etkenlere bağlıdır. (Beşeriyetin muhteşem bahar-yaz dönemi, Altın Çağ, bir bütün olarak, Hint Puranalarının bazı yorumlarına göre yirmi beş bin, bazı yorumlarına göre de bir buçuk milyondan daha fazla insan yılı sürmüştür.) Değişik dinlerin daha kısa süren çevrimleri ise, kaçınılmaz olarak büyük çevrim içindeki yerleri oranında etkilenmişlerdir. Büyük çevrimin güz döneminde ortaya çıkan yeni bir dinin baharı da, görelî olarak daha kısa bir sürede kendi güzüne ⁽³⁾ geçmek zorunda kalmaktadır. Ne var ki, bu güzün içinde de daha küçük çevrimlerin baharları yaşanabilmektedir, zira bazan büyük bir Ermiş, kendisini (daha küçük çapta) bir din kurucusuna benzeten ani bir *yenileme* görevi üstlenebilmektedir. Bu tartımı görmek için tarihin dış yüzüne değil derinliklerine, belkemiğine bir göz atmak gerekir, çünkü maneviyat (tanım gereği) zamandan bağımsız olmakla birlikte, zaman içinde gelişen dolaylı etkileri doğal olarak adım adım ilerleyen, zamana bağlı bir kabarma-büzülme tartımı izlemek eğilimindedir. Budizmin, Hristiyanlığın ve İslâmın, İlahî Takdir'in belirlediği düşünülebilecek beşerî çevrelerde tam anlamıyla yayılabilmeleri epey zaman almıştır: «Tanrı/İnsan» tartımı bir anda su yüzüne çıkmaya hazır, pusuda beklediği halde, sözkonusu teokratik uygarlık-

lar (bütün bilimleri, sanatları ve zenaatlarıyla) maneviyatın kendisinden daha ağır gelişmişlerdir. Çünkü insan, ne derece -kelimenin gerçek anlamında- vahiy-le harekete geçirilmişse, davranışları o oranda aşağı derece tartımdan sıyrılıp daha yüksek tartıma ayak uydurmaktadır.

Meselâ en soy nitelikleriyle sanat, maneviyata sımsıkı bağlıdır. Ama bir dinin başlangıcında sanatsal esinin de gelmesi mutlaka gerekli değildir, çünkü genel olarak manevî coşkunun doruğa tırmandığı anlarda, insanların sanata (başka zamanlara oranla) daha az ihtiyaçları olmaktadır. Hristiyan dünyasında yoz Greko-Romen üslup bazı alanlarda [gerçek Hristiyan üslubun doğuşuna kadar] üç-dört yüzyıl sürmüştü; ama bu iki sanatın yer değiştirmesi genellikle daha hızlı olmuştur.

Sanattan daha yetkin bir örnek vermek gerekirse, Hz. Süleyman, Hz. Davut'a indirilen plana göre Tapınak'ı yaptıran kadar, Yahudilerin bir dinî mimarisi yoktur. Bu mimarî zirveye öylesine birdenbire ulaşılmıştı ki, ustaların bile dışardan getirtilmesi gerekmişti. Bu esini de aşp doğrudan doğruya vahye dayanan bir örnek olmakla birlikte esin de buna benzer bir biçimde işler. Bize kadar gelebilen en eski sanat, çarpıcı bir örnektir. Öylesine çarpıcıdır ki, karşı düşüncede olanları bile etkilemektedir.

«Hiç şüphesiz, [bu] sanat olgusunun ilk bakışta gözümüze çarpan en şaşırtıcı yönü, ilk örneklerinde görülen büyük olgunluktur. Üslup yönünden gelişmiş sanat eserlerinin estetik değerlerde olağanüstü bir patlamayla apansız ortaya çıkiverişi gerçekten insanı şaşırtmaktadır. Hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde en eski dönemlere ait olduğu görülen örnek-

ler bile büyüleyici bir sanatsal olgunluğu yansıtan yapıtlardır.» (4)

Tarihte derinden derine işleyen bir değil iki «akım» veya «tartım» olduğunu görmediğimiz sürece birçok şeyi anlamamız mümkün değildir. Atalarımız hiç şüphesiz her ikisinin de farkındaydılar; yüzeyde kalan, bir kabarıp bir alçalan akımı herkes bilir, uygarlıkların bütün niteliksel unsurları açısından kaçınılmaz olan ani «çıkış»larla ağır ağır «düşüş»lerine geline... Hristiyanlar ilk kilise babalarını ve hepsinden öte Havarilerin kendilerini özel bir saygıyla anmazlar mı? (5) Aynı şekilde İslâm'da, daha sonraki kuşaklar başka alanlarda ne tür başarılar kazanmış olurlarsa olsunlar, müslümanlar, Peygamber'in şu sözünü bütün kalpleriyle onaylamaktan bir an bile geri kalmamışlardır:

«Ümmetimin en iyisi benim zamanında yaşayanlar, sonra hemen onları izleyenler, sonra da bunları izleyenlerdir.»

Bir başka örnek: «Budistlere göre, Budizmi kavrama gücümüzün gittikçe azaldığı üç dönem vardır. Bunlar Buddha'nın ölümünden itibaren başlar: Birincisi bin yıl sürmüştür ve 'gerçek Budizm dönemi' olarak adlandırılır; yine bin yıl süren ikincisi 'taklidi Budizm dönemi' olarak adlandırılır; içinde yaşadığımız üçüncü dönem ise yozlaşma dönemidir ve bizler de 'son günler'in insanlarıyız.» (6)

Bu üç dinin mensupları, bu inançlarında yalnız değildirler. Aslında, modern uygarlık dışında tarihin kaydettiği bütün uygarlıklarda yaygın bir *eksiklik*, *ideal bir ölçüye ulaşamamışlık* bilinci vardır ve yüzyılları kapsayan bir ermişler zinciriyle insanların zihninde sürekli diri tutulan bu ideal, sözkonusu dinin ilk temsilcileri arasında en mükemmel şekilde yaşanmıştır.

Bu zirvenin gerisinde, araya giren yozlaşma dönemlerinin ötesinde hayal-meyal (zira geçmiş uygarlıkların bildikleri genellikle yoz dönemlerin artıklarından başka birşey değildi) İlk İnsan'ın mükemmelliği görölüyordu.

Yahudi inancına göre, eğer Adem en başta «iyiyle kötünün bilgisi»ne sahip olmasaydı, Tanrı'yı bilme bakımından melekleri bile geride bırakabilecekti; Uzak-doğu'ya doğru gittiğimizde, anlatım biçimi çok değiştiği halde anlatılan gerçek aynı kalmaktadır. İki bin yıl önce Çin'de Taoist bilge Chuang Tzu şöyle diyordu: «Eskilerin bilgisi mükemmeldi. Nasıl mükemmeldi? Birincisi, (Ezelî ve Ebedî olanı simgeleyen Tao'dan, Yol'dan ayrı olarak) eşyanın varlığından henüz habersizdiler. Bu en mükemmel, tam bilgidir; hiçbir şey eklemek mümkün değildir. Sonra şeylerin varlığını öğrendiler; ama henüz aralarında bir ayrım yapmıyorlardı. Sonra da aralarında bazı ayrımlar yaptılar ama onlar hakkında hüküm yürütmediler. Hüküm yürütüldüğü zaman Tao [bilgisi] ortadan kalkmış oldu.»⁽⁷⁾

(Tarihöncesinin alacakaranlığından bize kadar gelen eski bir Litvanya şarkısının bildirisi de dıştan çok değişik, ama öz olarak aynıdır. Bu şarkı, «Ay'ın Güneş'le ilkbaharda nasıl evlendiğini» ve sonra «yalnız başına gezen» Ayın Sabah Yıldızı'nı görüp nasıl ona gönlünü kaptırdığını bunun üzerine Güneş'in babası olan Tanrı'nın Ay'ı nasıl ikiye böldüğünü anlatır. Güneş, dünyanın her tarafında Ruh'un simgesidir. Gün ışığı da dolaysız ruh bilgisini simgeler. Ay ise beşerî olan ne varsa onun simgesidir; özellikle zihin ve zihnî bilgi, ay ışığı gibi dolaylıdır, yansımadır. «Ayrımları yapan» da, «hüküm yürüten» de zihindir.

«Güneşle evlenen Ay», beşerî ve ilâhî özellikleriyle İlk İnsan'dır ve tıpkı Ay'ın Güneş'i yansıtması gibi insan ruhu da bütün melekeleri ve erdemleriyle İlâhî

Nitelikleri yansıtmaktadır. Böylece, insan tabiatının simgesi olarak Ay, «insanın Tanrı suretinde yaratıldığı» ve «Tanrı'nın yeryüzündeki vekili» olduğu yolunda-ki evrensel öğretiyi dile getirmektedir.

Yaratılış demek, Tanrı'dan ayrılış demektir. Yaratmayla birlikte bütün yaratıkları kuşatan dışa doğru ayırıcı bir eğilim başgöstermiş olmaktadır. Ama gayri-beşerî yaratıklarda, özgürlüğün olmayışı nedeniyle bu eğilim etkisiz hale gelmektedir. Bu yaratıklar, Yaratıcı'nın uzak ve parça-bölük yansımalarından başka birşey olmadıkları için, Onun Özgür İradesi'ni ancak çok sınırlı bir anlamda yansıtmaktadırlar. Eğer hayır konusunda insandan daha az özgür iseler, yozlaşma konusunda da daha az özgürdürler. İnsanda ise, yaratılıştan gelen dışa-eğilim, «ilkbaharda» yüksek tabiatının içe-çekici gücüyle mükemmel bir biçimde dengelenmişti.

Bu iki mizacın kesişme noktası olan, ruhun doruğu ve merkezi (zira Göklerin Melekûtu «üstte» olduğu kadar «içte»dir) pek çok dinin Kalb dediği şeydir. (Bedenin merkezi olan kalpten ayırmak için Kalb burada büyük harfle başlatılmıştır.) Kalb, Ortaçağ'da kullanılan *Intellectus* anlamında Anlık'ın tahtı; yani akıl, bellek ve imgelem gibi Aysı (Kameri) yetilerden farklı olarak manevî hakikatleri doğrudan doğruya algılayan Güneşsi (Şemsî) bir yetidir.

«Ayla Güneş'in evlenmesi» yoluyla, ayıran, ayrı düşüren, uzaklaştıran «iyi-kötü bilgisi», tümüyle birleştiren, bütün yaratıkları tekrar Yaratıcı'nın çevresinde toplayan Kalb-bilgisine bağlanmış olmaktadır. «Ay'ın ikiye ayrılması». Kalble zihnin birbirinden ayrılmasını ve bunun sonucu olarak da insanoğlunun aracısız bilgiyi, birleştirici bilgiyi yitirip dolaylı bilginin ikiliğine, iyi-kötü bilgisine köle olmasını göstermektedir.

Katıksız dindışı dürtü ve eylemler, «başını alıp giden Ay»la simgelenen zihni bağımsızlıkla ortaya çıkmıştır. Ay'ı parıldayan ışığı solgun ışığa değişmeye iten dürtünün hiçbir manevî açıklaması yoktur; tıpkı Pandora'nın kutuyu açmasının, yasak meyvanın yenmesinin ardında yatan dürtünün hiçbir manevî açıklamasının olmaması gibi... Bu son davranışın anlamı, Zerdüşt dininin ışığında daha iyi anlaşılabilir. Zerdüşt'e göre insanın yozlaşma çizgisindeki önemli noktalardan biri de yiyecekleri sadece yiyecek olarak sevmek ve onların güzelliğini Yaratıcı'dan bilmemektir.

Cennet'teki hayat bir anlamda zamanın üstündeydi, çünkü ne mevsimler sözkonusuydu ne de ölüm vardı. Tabii, din de yoktu, çünkü dinin götüreceği hedef yitirilmiş değildi. Buna karşılık, hemen düşüşün ardından gelen (ve o dönemde bütün insanlar dinî görevlerini «mükemmel bir biçimde yerine getirdikleri» için Sanskritçe'de *Krita-Yuga* diye adlandırılan Altın Çağ, tanım gereği din Çağı idi. Hinduizme göre o zamanlar ortalama dünya ömrü bin yıl sürüyordu. Görünüşe göre bu, Yudaizm tarafından da doğrulanmaktadır. Ne var ki Yudaizmin ve daha sonra ortaya çıkan dinlerin, bu dönemin mükemmelliği konusunda fazla ısrar etmemeleri de boşuna değildir; zira bu dönem kendi içinde ne kadar iyi olursa olsun, felaket tohumlarını en azından içinde taşıyordu ve sonunda da yerini bu tohumların nihai meyvası olan Demir Çağı'na bırakmıştı. İlk dinler için Altın Çağ, Düşüş sonrası dünya şartlarında gerçekleşebilecek en üstün «ideal»i simgeliyordu. Ama Çevrim'in sonu yaklaştıkça bu «ideal» uzaklaşıyordu. Yine de, Yaratılış'ın (Tekvin) olağanüstü eliptik ilk bölümlerine baktığımızda, açıkça olmasa bile, görmezlikten gelinemeyecek bir simgesellikle Düşüş'ten sonraki Adem'in kişiliğinde Altın

Çağ'ın anlatıldığını görürüz. Yaratılış'la ilgili yorumlara ve Yahudilerin kaynağı pek açık olmayan kitaplarına baktığımızda da Adem'in yalnızca, insanlar arasında bir tek günah işlemiş biricik insan olarak değil, büyük bir şahit olarak da övgüyle anıldığını ve öldüğü zaman onu gömmek için Gök'ten meleklerin indiğini ve hatta Adem'le Şit'in yaşadığı çağlarda ölümlerin bedenlerinin çürümediğini, insanların hâlâ «Tanrı'nın suretinde» ^(*) doğduğunu, Şit'in ölümünden sonra ise bu durumun değiştiğini, o güne kadar yemyeşil olan dağların çorak kayalıklara dönüştüğünü okuruz.

Hindulara göre dört dönem kuşatan çevrim sırasında, aşağı doğru giden eğim, sekiz ani «toparlanma»yla kesintiye uğramıştır. Bu ani toparlanmaların herbiri Ulûhiyetin bir yönünün yeryüzünde somutlaşmasının sonucudur. Çevrimin başlaması ve bitmesi de buna benzer somutlaşmalarla ya da «İniş»lerle (Avatara) olduğu için bu kesintilerin sayısı on'a çıkmaktadır. Bunlardan dokuzuncusu -bir Hindu olarak görüldüğü halde üstlendiği işin mukadder çerçevesi Hinduizmin sınırlarını çok aştığı için- *Mleccha Avatara* (Yabancı İniş) adı verilen Buddha'dır. Brahmanlar açısından bu ilâhî müdahale az ya da çok Hindulara özgü olduğundan, Batı dinleriyle pek ilgilenmemektedir; ama henüz gerçekleşmemiş olan onuncu iniş, bütün dünya içindir.

Kalki adı verilen bu onuncu ve sonuncu Avatara, beyaz bir ata binmiş, elinde kılıç tutarken tasvir edilir. Kalki'nin bazı tanımları da Ahdi Cedid'in son kitabındaki (Apokalips) bazı ayetlere çok benzer. Kalki Avatara'nın Karanlık Çağ'a bir son verip, yeni bir Altın Çağ'la yeni bir çevrimi başlatması beklenir.

Kalki'ye ne ad vermiş olurlarsa olsunlar bütün dinlerin paylaştıkları bu beklentinin, çağdaş «ilerleme»

inancıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bazı çağdaşlarımızın, Mesih'in ilk gelişini beşeriyetin ilerlemesine bağladıkları ve daha fazla ilerlemeyle dünyanın Mesih'in ikinci gelişine uygun bir hale geleceğine inandıkları bir gerçektir. Ama bu tür düşünceler gerek Ortaçağ düşünüşüne, gerekse daha eski düşünüşlere tümüyle yabancıdır. İnsanlığın Kurtuluş'u (ilerlemeyle) kazandığına inanmak şöyle dursun, atalarımız bunun katıksız bir Kayra (İnayet) olduğuna inanıyorlardı. (Mesih'in ikinci geliş konusunda da, onlar başka türlü düşünüyorlardı. Onlara göre bunun yaklaştığını gösteren belirtiler «savaşlar», «savaş söylentileri», «zelzeleler», «kışkıklar»; «kardeşin kardeşe», «babanın oğula», «oğulların ana babaya» düşman olduğu iç savaşlar ve son olarak da «harap edici mekruh şey»dir; bazı çağdaşlarımızın inandığı gibi her şeyiyle mükemmel bir dünya değil... İsa'nın ve resullerin sözlerine göre -ki atalarımız, bu sözlerin, tarihin tartımıyla sonuna kadar doğrulandığına inanıyorlardı- «Bin Yıl»a yokuş yukarı değil yokuş aşağı giderek ulaşılacaktır. Bu, en azından *bir bütün olarak beşeriyet* için böyledir. İnanişâ göre, adım adım ilerleyen, belirli toparlanmalarla ⁽⁹⁾ kesintiye uğrayan «çöküş», «dünyanın başlangıcından beri olmuş ve hiç olmayacak büyük sıkıntıya» ⁽¹⁰⁾ yol açacaktır. İsa'nın, ikinci gelişinin yaklaştığını gösterecek belirtilerle ilgili olarak söyledikleri, aynı konuda diğer dinlerin söyledikleriyle karşılaştırılabilir. Beşeriyetin içine yuvarlanacağı en aşağılık durum, Deccal'ın egemenliğiyle damgalanacaktır. Sonra, «şimşegin Doğudan çıkıp Batı'da dahi görülmesi gibi» ⁽¹¹⁾ gerçek Mesih ortaya çıkacaktır.)

«Modern buluşların sağladığı bilgiler, eskilerin *atalarının mükemmelliği* konusunda besledikleri inancı değiştirebilir miydi?» Bu soruyu sorduk ve kısmen

de cevaplandırdık. Peki ama, onların *gelecekte bekledikleri* konusunda ne diyebiliriz? Çok önceleri ölmüş kuşaklar dünyaya dönebilselerdi, kendilerinin ve peygamberlerinin yanılmış olduğunu mu düşüneceklerdi? Yoksa bu dünyanın görünüşü, insanlığın geleceğiyle ilgili en kasvetli, en kötümser sezgilerini mi doğrulamış olacaktı? Bu soru da, yukarıda üstü örtülü bir biçimde cevaplandırıldı. Bundan sonraki bölümlerde ise daha açık olarak cevaplandırılacak.

Notlar

- (1) «Yaratılış'la Cennet'ten kovulma arasında» da diyebilirdik, çünkü bu bozulmanın ilk örneği Cennet'te görülmüştür: Havva'nın henüz Adem'den ayrılmadığı bir «zaman»; ayrı bir varlık olarak ortaya çıktığı halde henüz yasak meyveyi yemediği bir «zaman»; ve onun meyveyi yediği ama Adem'in henüz yemediği bir «zaman» vardır.
- (2) Bir dini bakış açısıyla diğeri arasındaki fark sorununa ilerde tekrar döneceğiz. Kutsal Söz olmaksızın gerçek bir din olamayacağı halde şimdilik Söz'ün etkinliğini zaman ve mekân bakımından sınırlandırmaya kalkışamayacağımız kabul edilmelidir. Üstelik dini hakikatin tohumlarının nereye ekilip nereye ekilmediğinin bir ölçüsü de var; zira «onları meyvalarından bileceksiniz...»
- (3) Sözgeşi İngiltere için Hristiyanlığın Baharı-Yazı Altıncı Yüzyıl'ın sonunda başlamıştır ve belki Güz'ün de Norman istilası sırasında başladığını söylemek pek de yanlış olmaz.
- (4) Paolo Graziosi, *Palaeolithic Art*, s. 23-24 (Faber and Faber, 1960).
- (5) St. Benedict, «Babaların toplantıları, kuralları ve hayatları... Onlar, doğru yaşamının ve itaatkâr keşişliğin erdemleriyle dopdolu birer hazine den başka nedirler ki? Bizim gibi tembel, pespaye bir hayat süren ihmalkâr adamlara ancak utanmak düşer»

- derken, peşinen bütün Ortaçağ'ın sözcülüğünü yapmış oluyordu. (The Rule of Saint Benedict, S.P.C.K. s. 106).
- (6) Kanei Okamoto, Jodo bonze, aktaran: E. Steinilder-Oberlin, *Les Sectes bouddhiques Japonaises*, s. 200, Paris, 1930.
- (7) Yu-Lan-Fung çevirisi, s. 53.
- (8) Yaratılış (IV/26)'la ilgili olarak Midrash Rabbah'ın yorumuna bakınız (Soncino Press, London, 1939, c. I, s. 196). Bir kutsal metin, her zaman, değişik düzlemlere özgü değişik anlamların bir bileşimi olduğu için, Adem'in ve Habil'le Kabil'in kıssaları da, bir anlamda, bütün insan soyunun tarihidir: Kabil'in baştan çıkması (kentlerde oturanlar neredeyse bütün göçebeleri ortadan kaldırdığı için) bugün artık hemen hemen son sınırına varmış gibidir. (Bakınız: René Guénon, *The Reign of Quantity and the Signs of the Times* [Niceliğin Egemenliği ve Zamanların İmleri], Luzac, London, 1953, 21. Bölüm.) Bu açıdan bakıldığında Adem-Şit kıssasında yeni bir alegori ortaya çıkmaktadır. Ama başka bir açıdan, eğer Kabil, Cennet'in yitirilmesini, Adem'in pişmanlığını, ödediği keffareti simgeliyorsa, Şit de Tanrı'nın Adem'e acımasını ve Altın Çağ'ın başlamasını simgelemektedir.
- (9) Acaba eski inançta, yaşadığımız günlerle çevrimin sonu arasında geçici bir «toparlanma» ihtimalini ve hatta imkânını düşündürtecek herhangi bir ipucu var mı? İsa'nın, ikinci gelişinden hemen önceki belirtilerden söz ederken söyledikleri, bu soruyu kısmen cevaplandırabilir: «O günler kısaltılmamış olsaydı, hiçbir adam kurtulamazdı; fakat seçilmiş olanlar uğruna o günler kısaltılacaktır.» (Matta: XXIV, 22). Burada sözü edilenin / «birinci göğün ve birinci yerin geçip, yerini yeni bir göğe ve yeni bir yere bırakması» değil de, onu önceleyen, kısmi bir yıkım olduğu açıktır. Söz konusu «günler» de Kızılderililerin, (özellikle Hopi'lerin) «Arınma Günü» dedikleri çok yakın bir gelecekte başka birşey değil gibi görünüyor. «Arınma» kelimesinden de an-

laşılacağı üzere, onlar yıkımın olumlu bir yönü de olduğuna inanmaktadırlar. Aynı şekilde İslâm'da da Deccal'ın hemen ardından ortaya çıkması beklenen Mehdi'yle birlikte kısa süren bir manevî yenilenme dönemi hep beklenmiştir. İsa'nın verdiği haberde yıkım günlerinin kısaltılması, bir tür manevî toparlanmanın geleceğini göstermektedir.

(10) Matta: XXIV, 21.

(11) Matta: XXIV, 27.

Üçüncü Bölüm

GEÇMİŞİN IŞIĞINDA BUGÜN

Zamanımızdan çok önce, geçmişte, kuşların uçuşunu taklit ederek, insan vücudunu havalandıracak bir araç icat etmek için değişik bireysel atılımlar yapıldı. Fakat bildiğimiz kadarıyla bu alanda gerçek bir başarıya ulaşılması ve bu tür maceralara *genel* bir eğilimin doğması ancak günümüzde gerçekleşti. «Uzayın fethi» ve son olarak da «aya yolculuk» için duyulan aşırı ve yaygın isteği Everest'e tırmanıştan ve diğer başarılı tırmanışlardan bütünüyle soyutlamak mümkün değil. Bütün bu hareketlerde, güdülerden birinin Pandora'dan miras kalan boş merak olduğuna hiç şüphe yok. Fakat her ne kadar tuhaf görünse de, Cennetten Kovulma'ya neden olduğu söylenebilecek bu dışa dönük ve parçalayıcı eğilimle birlikte, Kovulma ile kaybedileni yeniden elde etme bilinçaltı güdüsünün de etkisi yok mu?

İlk İnsanın en belirgin özelliği, hem insanî hem de insanüstü bir tabiatı olmasıydı ve insan hâlâ varlığının derinliklerinde kendi kendini aşma, «akıntıya» kürek çekme, beşerî olan ruhla İlâhî olan Kalb arasındaki rabıtayı yeniden sağlama ihtiyacını duymakta... Genelde bu ihtiyacın yalnızca ruhun bir anlamı olduğu ruhsal düzlemde engellendiği bir çağda normal insanlık düzleminin ötesine ulaşmak için duyulan güçlü

dürttü, kendini daha aşağı bir düzlemde göstermek zorunda bırakıldı. Bu yüzden buna «yukarı ve öte» hurafesi denilebilir, çünkü hurafe geçmişte «ertelenmiş» olan ve anlaşılmaksızın süren bir şeydir.

Bütün dinlerde bir «üç dünya» öğretisi vardır: Ruhun canın ve bedenın dünyası... Can ve beden (psşik ve bedensel) «bu dünya» dediğimiz şeyi oluştururlar. Kapısı Kalb olan Ruh dünyası ise, tümüyle bu dünyanın ötesindedir ve beşerî melekelerin kapsamı dışındadır. Kalb'de taht kurmuş olan ve can ile Ruh arasındaki rabıtayı sağlayan araç, atalarımızın zeka dediğı insanüstü bir melekedir.

Hinduizm'de bu üstün görme melekesi heykellerde ve dinî sanatın diğeri çeşitlerinde, alnın ortasına yerleştirilen üçüncü göz ile ifade edilir. Hristiyanlık ve İslâm'da «Kalb gözü» diye adlandırılan bu meleke, İslâm'ın kutsal dili Arapça'da aynı zamanda «Kalbin Kaynağı» (*) anlamına da gelir ki bu ruhun «Ab-ı hayatı» içtiğı kaynaktır. Hristiyanlıkta da bu iki simge birleştirilmiştir, çünkü seytan cennetten düşerken alındaki gözünün dünyaya zümrüt şeklinde düştüğü ve bu zümrüdün sonradan Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı kâseye oyularak yerleştirildiğı yolunda bir inanış vardır.

İngelem, mantık ve belleğı kapsayan düşünce, kendi içinde saf bir insan melekesidir. Fakat can ile ruh arasında var olan fiilî süreklilik sayesinde, düşünce belli bir derecede zekânın ışığından etkilenebilir. «Doğaötesi»nin, yani bu dünyanın ötesinin incelenmesi demek olan metafiziğın amacı, akli bu etkilenmeye açık tutup, düşüncelere aşkın bir eğim vermektir.

(*) Türkçede de «göze» sözcüğünün aynı anlamda kullanılması çok anlamlıdır. (çev.)

Bu, daha açık bir deyişle insanın muktedir olduklarının yüceltilişidir, zira bunun ötesinde insanî olan biter ve insanüstü olan başlar. Bununla beraber, insanın aslî özelliği insanüstüyle olan ilişkisidir ve bu paradoks Taoizm'de can'ı Ruh ile yeniden ilişki kuran insan için kullanılan Chenn-Jen (Gerçek İnsan) terimiyle ifade edilir.

Son dörtüz yıl boyunca Batılı düşünce, «Gerçek İnsan» kavramı etrafında değil de hayvanlar aleminin en üstün üyesi olan «bildiğimiz şekliyle alelâde insan» kavramı etrafında toplanan hümanizmin, insanüstüyle ilgilenmekten geri durarak veya insanüstü konusunda kuşkular türeterek, insan aklını bütün gerçek ve aşkın imkânlarından yoksun kılma yollarını araması ve onu adeta zer ayakta durulabilen alçak çatılı bir binaya hapsedip uçmasına izin vermesi çok düşündürücü.

Çağdaş felsefe evrenin yüksek menzilleriyle açıkça ilgilenmiyor ve genelde zekâ, metafizik gibi kelimeler, krallıktan cumhuriyete dönen bir devletin saray mücevherleri gibi, geçmişten kalma hatıralar olarak saklanırsa çok yerinde olacak. Fakat bu derece vicdanlılık, çok fazla yerme ve ihanet sayılabilir. Modern bilim veya edebiyatın bir kahramanını «çok akıllı bir insan» diye tanımlama göz kamaştırıcı bir şey olmasa gerek; ve öyle oluyor ki bir adam bazen hayatının uzunca bir bölümünü karşı-entellektüel hareketlere ve hatta insan ruhundan üstün hiçbir şeyin olmadığını savunmaya harcıyabiliyor ve hâlâ «günümüzün önde gelen entellektüellerinden biri» diye adlandırılabilir. Kelimenin anlamı gerçekten değiştiğinden değil; zira Meister Eckhardt'ın ifade ettiği şeye zaman olarak hâlâ yakınız:

«Can'ın içinde yaratılmamış bir şey vardır.. Bu zekadır.»

Bir insana akıllı demekle, entellektüel demek arasında hâlâ fark var, çünkü entellektüel kelimesi esrarlı bir şekilde yüceltilen bir şeyin inâsını da içinde bulunduruyor. Bu yüzden de, gösteriş amacıyla kullanılmasıdaki değeri artıyor. Aynı şekilde Sovyetler Birliği'nin diktatörü «Komünizmin maddî ve manevî çıkarları»ndan bahsederken, kendi ağzıyla söylediği terimlerde çelişkiye düşecektir. (Çünkü tanım gereği Komünist, maneviyata inanmaz) ve sonra ne demek istediğini anlatma adiliğine kalkışacaktır. Öte yandan Batıda hümanistler, ateistler, agnostikler konuşmalarında önemli bir yer tutan «manevî» kelimesini hiç de bırakmak niyetinde değiller. Belirsiz derecede anlamsız bir sanat eseriyle karşılaştıklarında, onu hiç duraksamadan «mistik» diye niteleyecek sanatçı ve sanat eleştirmelerinden de yoksun değiliz. Eğer istenen *gerçekse* -ki realizm zamanımızın «ideal»lerinden birisi olarak kabul edilir- o halde uzay roketlerinin, kendisini aşmak için parmağım bile kıpırdatmayan, olsa olsa uçurumlarla dolu, yalınkat bir dünyadan havalandıklarını itiraf etmeliyiz.

Öte yandan eskilerin tavırlarının «kanatlı» olduğunu söylemekle kelimeleri yanlış kullanmış sayılmamalıyız, çünkü Doğu'da olduğu gibi Batı'da da, dünyanın her yerinde tefekkürle geçen hayat, insanın ulaşabileceği en üstün hayat tarzı olarak kabul ediliyordu ve bunun özelliği, kişinin düşüncelerini Ruh'un üzerinde yoğunlaştırarak, entellektüel sezginin kanatları üzerinde ona doğru yükselmek istemesidir.

Eski inanışa göre, ay küresi bir simgeden başka bir şey değil: İnsanın sonsuz ve ebedî yolculuğunda, bu dünyanın sınırlarını aştıktan sonra geçmesi gereken ruhî merhalelerin ilki olan yedi cennetten en alçağının, Ay Cennetinin, zaman ve mekânın maddî dün-

yasına yansıyan gölgesinden başka bir şey değil. Dante'nin *Paradiso*'sunun ilk kantosunun geçtiği yer burasıdır. Çünkü A'raf dağı tırmandıktan sonra, Dünya Cennetinden yükselerek tırmandığı cennet bu cennettir.

Uzayı uçarak aşıp bildiğimiz aya ulaşma düşüncesi uzun bir zaman akıllarda yer ederken, Dante'nin tarif ettiği yolculuğun gerçekten yapılmış olduğu nedense pek düşünülemez.

Bütün bunlara, Dante'nin yolculuğunun eskiden olduğu gibi bugün de gerçekleşebilecek bir ihtimal olduğu; modern dünyada da bazı gerçek mistiklerin (1) olduğu ve hatta bunların Ortaçağ'da da küçük bir azınlıktan öteye geçemedikleri söylenerek itiraz edilir. Bu son nokta göz önüne alınarak, Ortaçağ Avrupa'sından çok daha iyi bir durumda olan yer ve zamanlar için de aynı şey söylenebilir. Demirçığ'da dünyanın ışığı olarak kabul edilen mistiklerin azınlıkta olmasından ötürü bu çağa Karanlık Çağ da denilmiştir. Bununla beraber Dante'nin yaşadığı dönem Demir Çağ'ın son zamanlarına rastlıyorken, bu azınlık, görmezlikten gelinmeyecek bir çoğunlukla aynı çizgideydi. Zira insanın en üstün ideallerini temsil etmekteydi. Avrupa hâlâ İsa'nın etkisindeydi ve aynı nedenle de İncil'deki Meryem ve Marta hikâyesinin etkisi altındaydı: Meryem'in mirasçıları ve «gerekli olan tek şeyin» sahipleri olarak... Bu azınlık, onları izleyen, kendiliğinden teslim olmuş anormal bir çoğunluk için bir norm teşkil etmekteydi ve bu azınlık toplumun değişik tabakalarına ruhsal etkisini akıtabilecek bir durumda, sanki bir piramidin en tepesinde bulunmaktaydı. Bu anlamda (eşyanın tabiatı gereği) bu piramid hâlâ var; ama «resmen» yere çalınmış bir durumda.

Hindu Purana'larına göre bedensel hastalık, dört çevrimden üçüncüsü olan Dwapara Yuga'ya yani Bronz Çağ'a kadar bilinmekteydi. Tarih öncesinden (kuşaktan kuşağa aktarılarak) gelen eski iyileştirme bilimlerine göre, «sihirbaz hekim»in işlevi çoğunlukla papazın işlevlerinden biriydi. Bu yüzden geleneğe göre insana önce ilhamla ve bazı hallerde de vahiyle gelen belli kozmolojik gerçeklerin bilinmesine dayanan ve herbiri dinin bir dalı olan eski bilimlerle de az çok ilgiliydi.

Bu gerçeklerin herbiri, evrendeki uyumun görünüşleridirler: onlar mikrokosmos, makrokosmos ve meta-kosmos arasındaki (yani insanoğlunun küçük dünyasıyla, büyük dış dünya ve hepsini aşan öte-dünya arasındaki) uygunluğun ta kendisidirler. Bir örnek verirek, gezegenlerin herbiri (yani güneşle birlikte çıplak gözle görülen yedi gezegen) belirli bir madene, belirli taşlara, bitkilere ve hayvanlara, belirli bir renge, bir müzik gamındaki notaya tekabül eder. Kendisine özgü günleri, saatleri vardır; vücudun belirli kısımlarına nezaret eder; belirli hastalıklara ve ruhî düzlemde belirli huylara, fazilet ve kusurlara, metafizik olarak da Yedi Cennetten birisine, belirli melek güçlerine, Azizlere, Peygamberlere ve Tanrı'nın kutsal isimlerine tekabül eder.

Tek bir bilim, evrenin bütün gizlerini kapsayacak derecede ilerleyemez ve bu yüzden birçok geleneksel tıp bilimi vardır. Fakat genelde yalnızca fizyoloji, biyoloji, botanik, mineraloji, kimya ve fizik (modern bilimlerin baktığından farklı bir bakış açısıyla) değil, aynı zamanda astroloji; bazen müzik; harflerin ve sayıların bilimi denilen şeyle, metafizik; teoloji; geniş, pratik bir ayin bilgisi, önceden farzedilen bu tür anlayışlardan biri doğrultusunda iyileştirmeye duyulacak

doğal, önemli bir eğilimle inceden inceye uygulanır. (*)

Abartmalara sık sık yer verirken, dünyanın değişik yörelerinde geleneğin nesilden nesile devrettiği eski bilimlerin başardığı garip tedavileri tamamiyle reddetmek aptalca bir şey. Ancak bu eski bilimlerle modern tıp arasında bir köprü yok. Çin ve Japonya'da hâlâ geniş çapta uygulanan ve Batılıların «akupunktür» dedikleri eski Çin tıp biliminin bir kolunun, dikkate değer faydaları yüzünden bazı Batılı doktorlar tarafından kısmen benimsendiği doğrudur. Fakat modern tıp dünyasında yaygın bir şekilde benimsenmesi şüpheli; çünkü akupunktür'ün modern bilimin hiç itibar etmeyeceği, deneysel araştırmalara dayanmayan ve vücudun değişik kısımları arasındaki «belirsiz» ilişkilere bağlı olan bir yönü de vardır.

Akupunktür'ü uygulayan bazı Batılı doktorlar, gerçekte onun deneylerden kaynaklandığını iddia ederek onu modern tıp ile bağdaştırmaya çalışmışlardır. Fakat bu safî bir hipotezdir ve eskilerin bilime yaklaşışı ile modern yaklaşım arasında itiraz edilemeyecek farklılığı bir kenara bırakalım, örneğin midesinden şikayeti olan birisine, ayakbaşparmağındaki bir sinir merkezinden, karaciğer şikayetine ayak bileğinden, böbrek şikayetine dizden, büyük bağırsak şikayetine dirsekten tedavi uygulanacağını yapan deneyler sonucu keşfedildiği gerçekten inandırıcı mıdır? }⁽²⁾

Bu tür bilimlerin, modern bilim tarafından yüzeyel ve istisnai olarak alınması ve geçmişle bugün arasındaki devamlılığı (belki de ilacın kullanılışını birden

(*) Osmanlı döneminde akıl hastalarına müzik tedavisi uygulanmasını bu bağlamda, geleneğin küçük bir uzantısı olarak görmek mümkündür. (çev.)

fazla insan biliyordur) bir yana bırakılırsa, modern tıp kendisinin de ifade ettiği gibi, salt insanın pratik deneylerine dayanan katıksız bir insan icadıdır.

Şüphesiz doktorun mesleği hâlâ acil ihtiyaçlara verilen her cevapta bulunan kutsallığa sahip ve bunun yaradılıştan gelen kutsal olmayan karakterine rağmen tıp bilimine de uygulanabilir olduğu tartışılabilir, zira birçok modern icadın «ata»sına «ihtiyaç»ı olmasa bile, bazılarının, özellikle tıbbî olanların var. Eğer uzak geçmişten bir adam günümüze gelebilseydi, onu en çok dişçilerimizin mahareti mi yoksa dişimizin çürüklüğü mü çarpardı? Kutsal bir bilimi uygulamanın mükâfatının azalması oranında hasta sağlığının arttığı, salgınların hükmü altında olan çok kötü, kalabalık bir dünyada, özellikle modern tıp bilimine (yani bunalmı alt edebilmek için çok sayıda erkek ve kadını eğitip, örgütleyebileceğimiz ve meziyet açısından çok titizlik istemeyen bir bilime) ihtiyaç olduğu bile söylenebilir.

Buna rağmen atalarımızın bütün bunları itiraf ettikleri ise son derece şüpheli bir konu. Her halde, modern tıp biliminin gelişmesini sağlayan hümanistik görüş açısının, tıbbî tedaviyi gerektiren bir çok hastalığa *sebeptiğini* iddia etmişlerdir. Genelde hümanizmde olduğu gibi hümanizmin bu özel tezahüründe de -aynı şey diğer modern bilimler için de geçerlidir- kıyıcı bir niteliğin olduğu dikkatlerinden kaçmamıştır. Hümanizmin, insanlığın rafa kaldırılışı, yani Taoistlerin Gerçek İnsan dedikleri şeyin belirli özelliklerinin yokeldilmesi anlamına geliş gibi, modern tıp da uzun vadede tabiatın yıkıma karşı çaresi olan doğal seçim kanununa insanın fazlaca karşı koymasına izin veren ve dolayısıyla da zorlayan bir sistemin gelişerek, insanı yozlaştırıp sağlığı ortadan kaldırması anlamına geliyor. Ölümün olmadığı bir dünyada ya-

şanıldığından, herkesin yarı-ölü olduğunu söylemek gerçekten bir abartma; fakat bu en azından bir eğilimdir ve bu bilim eninde sonunda kendi kuyusunu kazarak modern dünyanın («kimsenin elindeki geri alınmayacak» hükmünü doğrulayan) tezahürleri arasına katılacaktır. Fakat eğer tıp bilimi (birçok anlamda) insanın denetiminden kurtulmuşsa, bunun en büyük nederi kazandığı sözde-Mutlak önemle, gerçekten Mutlak'la ilgili bir başka şeyin yerini almış olmasıdır. Modern dünya, eskiden hasta ruhların tedavisine adanmış sayısız enerjiyi bugün hasta bedenlerin tedavisine harcıyor. İnsanlar, birkaç istisna hariç, her ruhun hasta olduğu bilinciyle yetiştirilirdi. Birçok ruhun hasta olduğunu ve suçluların, delilerin sürekli arttığını modern ölçülerin de kabul ettiğini söylemeye gerek yok sanırım. Fakat kanuna itaat eden ve akli başında olan ruhların büyük bir çoğunluğu şimdi sağlıklı sayılıyor ve pratik olarak hiçbir tedaviye ihtiyaçları olmadığı söyleniyor; bozulma'dan muaf oldukları kabul ediliyor. «Sağlıklı» denilenlerle çok sağlıklıları ayıran uçurum unutuldu ve genelde ruhun neye göre çok sağlıklı olduğu çok belirsizleşti ve son derece akılsız, baştan savma ahlâkçılıkları sonunda kuşkuculuk tepkisine yol açmaya mahkûm olan son birkaç yüzyılın kuşaklarında da durum pek belirli değil...

Öte yandan, eğer eski atalarımız ruhlarının hasta olduğundan bu derece emindilerse ve eğer bu hastalığın tabiatından çok iyi anladılarsa, bunun nedeni yararlıklarının ruh sağlığı üzerine kurulup mükemmel ruh kavramı ile beslenmesidir. Üstelik yalnız da değil, çünkü evrensel kurallara dayanan bu kavram insanı sorsuz kaynak, Mutlak ve ebedî olan ile yendi birleştirme durumunda olan din, eğer varlığının amacını unutacak derecede yozlaşmamışsa- eski dün-

yanın bir ucundan diğerine pek farklılık göstermiyordu. Dinin bu amacını koruduğu her yerde «en yüksek beşerî imkânlar» kavramı hep var olmuştur.

Bazı yapısal farklılıkları bir kenara bırakırsak, dünyanın bütün büyük dinleri, gerçekte insanın en önemli özelliğinin, İlk İnsan'ın keyfiyetine ulaşp, ruh sağlığını yeniden elde ederek «Tanrı'nın Ülkesinin kendisiyle birlikte» bulunduğunu bilmesi olduğunda birleşirler: «arama»sına gerek yoktur, çünkü artık «bulmuştur»; «çalma»sına gerek yoktur, çünkü zaten «kapı açılmıştır» onun için; ve bu açıklıkta ayna gibi olan insan ruhu İlâhî Sıfat'ları yansıtabilir ve yaratılışı gereği «Tanrı'nın Suretinde» olabilir.

İslâm akidesinde sıfatlar, Celâl Sıfatları ve Cemâl Sıfatları diye ikiye ayrılır ve bu diğer dinlerin İlâhî Mükemmeliyet ⁽³⁾ hakkındaki öğretilerine, açıkça olmasa bile belirsiz bir şekilde uyuyor. Bu yüzden beşerî düzlemde en üstün ideal Celâl, ruh güzelliği, kutsallık ve tevazzu ⁽⁴⁾ olarak tanımlanabilir. Can'ın Ruh'la doğrudan bir ilişki kurmasından doğan bir kutsallık ve canın sınırlamalarından ancak «Ruhun huzuruna kabul edilen bir can»ın haberdar olmasından kaynaklanan bir tevazu.

Her teokratik uygarlıkta bu ideal, uygarlığın kaynaklandığı dinin kurucusu olan İlâhî Elçi'nin (Peygamber) şahsında ve arkadaşlarıyla, onların hemen arkasından gelen kadın ve erkekler kümesinde mevcuttur. Bu ideal onların mezarlarını ve hatta sonradan gelen Azizlerin mezarlarını kutsallaştırmıştır. Bu durumda olan her türbe topluluğa başka bir hac ihtimali daha kazandırır. Ayinlerde, şiirde, resim ve heykelde methedilir. Geometrik sembollerin diline çevrildiğinde, büyük tapınakların haşmet ve güzelliğinde

dondurulmuş olarak durur, tartım ve uyum ortamına aktarılır, zengin ve fakir evlerinin merkezdeki toplu tapınma yerinin değişik şekil ve ölçülerde sürdürülüşü anlamına gelmesi gibi, bu müzik de toplumun bütün sınıflarının sahip olduğu kilise-dışı müziğe az çok mührünü vurur.

Kutsallık ve tevazu Haç'ın baş ve ayağıyla gösterilirken, İlahî Salâbeti yansıtan adalet ve diğer faziletleri içine alan Celâl sol kol ile, İlâhî Rahmet'in bütün yansımalarını içeren Cemâl sağ kol ile ifade edilir. Daha ulvî bir anlamda belirsiz olarak bütün faziletleri ve kutsallığı içeren Celâl, Mutlak ve ebedî olanın bir yansıması olup Haç'ın düşey kısmı ile ifade edilirken, açıkça bütün faziletleri içerip Tanrı'nın sonsuz zenginliklerini ve cömertliğini yansıtan Cemâl yatay kısmın genişliği ile ifade ediliyor.

El ve ayakların bir merkezde kesişmesiyle Haç aynı zamanda birliğin bir ifadesi oluyor, bütün yönlerle işaret ederken bütünlüğün bir ifadesi olduğu gibi. Burada Tek ve Bütün olan Tanrı'nın suretinde olma olgusunun başka bir yönü göze çarpıyor. Mükemmel olabilmek için, Can'ın mutlaka bir bütün olması gerekiyor. Aslında «kutsallık», «bütünlük» ve «sağlık» temelde aynı kelime; dilin farklılaşması sonucunda yapı ve anlam olarak çok az değişmiş. İçtenlik ve basitlik erdemleri bu mükemmeliyetten ayrılmaz. Zira herbiri kendi başına Can'ın bölünemezliğini anlatıyor.

İnsanın hastalığının başlıca sebebi, içinde bu dünya ile öte dünya arasındaki doğrudan bağlantının kopması ve bunun sonucu bütün yaratıkların mahkûm olduğu dışadönük dürtüyü tek başına denkleştirecek Kalb'in İlâhî manyetizmasını, Can'ın duyarlılığını kaybetmesidir. Bir dairenin yarıçaplarının merkezden uzaklaştıkları ölçüde birbirlerinden ayrılmaları gibi,

değişik ruhsal ögeler de birbirlerinden gittikçe uzaklaşır ve Can gittikçe basitliğini, içtenliğini, birliğini kaybeder. İsa'nın ilk emrindeki üslup, bu kronik ayrılmanın can alıcı çaresi oluyor. Dinin amacı insanın içindeki bütün ayrılıkları, ruhunu Kalb'in çekim alanına getirecek bir itki ile birleştirmektir; eğer bu bütün dinî ayinler için geçerli ise, ruhsal işlevi olan her şey için de geçerlidir. Örneğin, dinî bir sanat eserini seyrederken bütün ruh emredici bir çağrıya cevap vermesine bir araya geliyor. Parçalayıcı bir tepki sözkonusu değil; zira yeterince şaşırıyoruz. Kutsal bir uygarlığın hakikati işte burada yatıyor; ruhun kendisini bir bütün halinde tutmasını ve korumasını sürekli talep etmekte ve ruhların bu talebe verdiği cevapta geçmişin (bugüne göre) büyük üstünlüklerinden birisi yatıyor. Çok küçük fakat yine de önemli bir örnek: Orta Çağların dans müziğini, hatta neşeli dansların müziğini dinlediğimizde, hiçbir şekilde ruhun bir parçasının diğerlerinden koptuğunu hissetmeyiz. Aksine bu tür müzik kadınların ve erkeklerin mutluluklarında unutamadıkları ve unutmak istemedikleri hayatın fâniliğini ve ölümün kesinliğini, büyüsel bir yolla hayal ettirir.

Bugünkü uygarlığımızın ruh üzerinde böyle talepleri yok: Bir avuç insan (bu tür geleneksel) «ilâçlar»a ne kadar güvenirse güvensin, modern dünya, hastalığı kontrol altına alacağına ona yaltaklanan bir sürü «antidot»la bu ilâçları izale etmektedir.) Çünkü şu korkunç garip bir tecellidir: «Kalıtım»a aldırmayan, bütün inancını «çevre»ye bağlayan bir uygarlığın takip edebileceği olumlu bir çevre de yoktur. Hatta bugün insanların sahip olduğu iyi yanların çoğunluğunun, içinde yaşamaya ve büyümeye mahkûm oldukları çevre tarafından mahvedilme tehlikesiyle karşı karşıya

olduğunu söylemek abartma sayılmaz. Eğitimleri, bir çoğunun yapmak zorunda olduğu iş ⁽⁵⁾, giymek zorunda oldukları elbiseler ⁽⁶⁾ ve hepsinin de ötesinde, belki de, boş zamanlarını geçirme yolları ve «eğlenceleri, yalnızca Celâl ve Cemal duygularını bastırmak üzere değil, fakat aynı zamanda ruhi özü parçalara ayırarak birlik, basitlik ve içtenlik erdemlerini ortadan kaldırmak üzere hesaplanıyor. «Bütünyle orda» olma yönünde yetiştirilmek yerine, ruh bütün benliğini herhangi bir şeye nasıl vereceğini unutuyor; çünkü yaptığı perhizde onu bu işi tamamiyle denemeye itecek ya yok, ya da çok az. Çevresi bütün yönlerden «Benimle ne olur azıcık ilgilen!» diyerek onu çekmeye çalışan el kalabalığı gibi ve bu «eller» gittikçe artmakta ve talepleri saçmalamakta, Başka bir deyişle, modern dünya, ruh sağlığı bakımından yapılması gerekenlerin tam zıddının yürürlükte olduğu bir hastahaneye benzemektedir. Burada önemli olan doktorların «ellerini ruhlarından ne ölçüde yıkadıkları»dır

Kutsal bilimlerin mütakabiliyetler arasında, bedenin merkezi olan kalb ile maddî dünyanın merkezi olan güneş arasındaki mütakabiliyet sayılabilir; hem kalb hem de güneş, bütün nesnelerin Merkezi olan Kalb'i simgeler.)) Güneşin merkez oluşunun bilinişi ve onun simgelediği; dünyanın ve gezegenlerin güneşin etrafında dönüşünün bilinişinden çok zor ayrılır ve işte bu yüzden bazı eski çağlarda, bugün çağdaş astronomun bildiğinin bilinmesi hiç şaşırtıcı değildir. Ancak Kopernik'in zamanına kadar, gittikçe daha çok insan dünyanın güneş etrafında döndüğünü öğrendi ve öyle gözüküyor ki daha yüksek bir düzlemdeki «paralel» ve daha değerli bir bilgiyi kaybetme pahasına, alçak bir düzlemdeki bir bilgi parçasını benimsediler. Eğer

eskiler genelde dünyanın güneş etrafında döndüğünü bilmedilerse, tanım gereği düşkün insanların kapıldıkları «insan ben'inin bağımsız bir merkez olduğu» yanılmasına rağmen dünyaya tekabül eden bireysel ruhun, içlerindeki Güneş etrafında döndüğünü de bilemiyorlardı. Bugün, insan ben'i Kalb'den ayrılığın nihai noktasına yaklaşırken ve Kalb ile ruh arasındaki damarlar böylesine kütleleşmişken ben'in (ego'nun) merkez olduğu yanılması ister istemez alabildiğine güçlenmiştir. Aslında Kopernik'in «keşfini» «beşerî aydınlanma yolunun kilometre taşlarından biri» sayanların birçoğu, içerdeki Güneş'i büsbütün inkar etmeseler bile derin şüphelere sahiptirler. Aşağı düzeyden bilginin elde edilmesi, ikisi arasındaki bağlantı görüldüğünden de sıkı olsa bile mutlaka yüksek bilginin kaybını icap ettirmez. Fakat birisinin kazanılması ile diğerinin kaybı, insanın «uzmanlığının» ruhsal alandan maddi alana kaymasının inkar edilemeyecek sonuçlarından biridir.

Uçuş, hastayı iyileştirme ve merkezî olan ile çevresel olanın bilinmesi, üst düzlemdeki bastırmaların alt düzlemde gürültülü bir fazlalık halinde patlayabileceğini gösteren üç örnek. Şimdi kendi açısından bütün sorunu kuşatan dördüncü bir örneği ele alalım.

Ruh bu dünyaya ait olmadığı halde can bu dünyaya aittir; fakat başlangıçta can ile Ruh arasında görelî bir süreklilik sözkonusu olduğundan, ruhi öz'ün canın en uc sınırında, kalbe en yakın noktada bulunan ve zeka'dan Ruh'un ışığını almak durumunda olduğundan, bir anlamda «bu dünyadan sayılmayan» belli bir kısmı vardır. Bu nokta, başka bir anlamda da «bu dünyadan» sayılır, zira, işlevi bu ışığı can'ın diğer melekelerine aktarmaktır, çünkü Zekâ'nın gizlen-

mesi ve iki dünya arasındaki sınırların mühürlenmesiyle o, can yakasında kalmıştır.

Ruhî özün bu yüksek ve çok değerli kısmı, ruhun öte dünyaya yönelik değişik isteklerinden doğan üç erdemin; inanç, umut ve aşk'ın etki alanından başka birşey değil. Şimdilik, diğer ikisini de bir anlamda içine alan en ortadakini ele alalım. Umut, insan hayatını belirli şartların yerine getirilmesi halinde bütün isteklerin karşılanabileceği bir yolculuk olarak görmek demektir. Bu amaca yalnızca öldükten sonra erişilmez; bir avuç ayrıcalıklı (çevrimin bu aşamasında ayrıcalıklı) kişi bu dünyada da amaçlarına ulaşabilirler. Her halükarda hayatın doğru yönde bir yolculuk olabilmesi için her ne kadar bunu yapmanın değişik yolları varsa da, yerine getirilecek şartların her zaman «akıntıya karşı» kürek çekmekle de ilgisi var. Dinlerin farklılığı dolayısıyla bu şartların bazıları bir insan grubu için kolayken, bazıları da başka bir insan grubu için kolay.

Her dinde insanlar arasındaki farklılıklara izin veren belirli bir ihtimal çemberi vardır. Daimi bir hac hayatı, yüzeyde, kutsal bir kitabı okumaktan veya İlâhî isimleri zikrederek dünyadan el-etek çekmekten oldukça farklıdır.) Dua yahut tefekkürden yahut da her ikisinden etkilenen, fakat insanın hayatını kazanmasını dışadönük bir yol olarak izleyen bir hayat ihtimali de var. Böyle bir hayat, zaman zaman ruhsal bir inziva veya bir hac ile engellenebilir de, engellenmeyebilir de. Kabuktaki ayrılıklar ne olursa olsun, amaç her zaman için aynı; Ruh ile (kaybedilmiş) rabitanın yeniden elde edilebilmesi için gereken Rahmet'e tapınmayla ulaşarak beşerce bireyselliğin asılması. Dinî isteğin en az olduğu anda, yani lanetlenme korkusuyla yapılan asgarî tapınmada bile, bu amacın

gözden kaçırılmadığını söylemek mümkün. Çünkü kur-
tuluş, takdis'in anahtarı olan arınmaya yol açar.

Son zamanlara kadar dünyanın her tarafında in-
sanın amacı hep buydu: akıntının yönü ister aşağı is-
ter yukarı olsun, «kayıklar» sürekli akıntıya karşı gi-
diyordu. Fakat son ikiyüz yıl içinde -daha kesin bir
tarih vermek çok zor- öyle bir zaman geldi ki, kayık-
ların başını doğru yönde tutmak için gereken asgarî
güç bulunamadığından, akıntıyla birlikte geriye sürük-
lenen birkaç kayık birdenbire akıntıyla yüzyüze geti-
rildiler. Mücadeleyi zorlaştıran bu şüphe, belirsizlik
ve umutsuzluk ortamında, akıntının onları peşine ta-
kıp götürmesi hiç de zor olmadı. Başarı çılgınlıklarıyla
«nihayet biraz ilerlediklerini» haykırdılar, akıntıya
karşı kürek çekmek için mücadele edenleri de «hurafe-
nin prangasından kurtulmaya» ve «zamana uymaya»
davet ettiler. Çabucak yeni bir âmentü icad edildi ve
iman ettikleri şeylerin gerçeğine nadiren inildiğinden,
geçen bin yıllık çevrimde insanın «akıntıya karşı» olan
gayretleri yani «gerici» veya «yozlaşmış» gayretleri
tamamiyle boşunaydı, son derece amaçsızdı, yanlış
yola sevkediciydi; fakat «bütün bu gericiler insanlığı
cehaletin karanlığına garketmek için ne yaparlarsa
yapsınlar, insanlığın içindeki ilerlemeci öge gittikçe
ilerleyen yolunda savaşıyordu.» İşte böyle diye diye,
bu yüzyılın başlarında bir politikacının «dünyanın
muhteşem sabahı» dediği noktaya kadar geldik.

Bu arada, geçmişin seçkin insanların kendileriyle
aynı çizgideymişçesine «öğreti»lerine ekleyerek her
şeyi daha «makûl» yapıyorlardı. O zamanlar ilerleme
şampiyonları olarak alkışlananlar yalnızca devrimciler
değildi, büyük manevî şahsiyetlerin de alkışlandığı o-
luyordu. Görevlerinin insanları yaratılışlarındaki mü-
kemmel hale döndürmek olduğu görmezlikten geline-

rek Buddha, İsa, Muhammed «zamanlarının çok ilerisinde» kabul ediliyorlardı.

Aslında kanıtlanan şey, «insanın umutsuz yaşayamayacağı» gerçeğiydi. İnsanlığın büyük bir çoğunluğu, Ebedi ve Ezeli olana doğru ilerlemekten vazgeçtikten (yani «dikey» ilerleme ihtimaline inanmaktan yüz çevirdikten) sonra, umutlarını belirsiz bir «yatay» ilerlemeye bağlamak zorunda kaldılar.

Agnostik ve ateist, herhangi bir uzuvlarını kesip atabilirler, fakat Aşkın olana inanmayı redderek, normal işlevi Aşkın olana duyulan isteği körüklemek olan ruhsal öğelerden kendilerini kurtaramazlar. Modern dünyadaki uyumsuzluğun en büyük nedenlerinden biri, liderlerinin ve diğerlerinin ruhlarında varolan istenmeyen ruhî öz ile açıklanabilir. Bu «öz»ün tehlikesi ruhun en değerli ve en güçlü öğeleri sözkonusu olduğunda daha da artıyor. Hatta ateistler ve agnostikler bir yana, modern Batı'da herhangi bir dini olan «düşün adamlarının» çoğunu tanımlayan soğuk yarı-agnostik din, ruhun üst pencerelerini açma ve onun büyük isteklerine yol verme kuvvetinden yoksun. Bunun sonucu olarak ruh, geriye yani yasal dünya tutkularının ortasına düşüyor ve kendi haline bırakıldığında makul gerçekçiliğin ulaşabileceği mütevazî doyumları duygusal ve gerçekdışı düşlerle bastırarak çarpıklık ve kargaşa yaratıyor. Bu, uçmayı reddeden veya uçamayan bir kuşun sürekli kendi kanatlarıyla yukarı doğru sıçramasına benziyor. Gerçekte ruhun kanatları olan erdemlerden inanç diye kalan (hurafe), batıl-dinin evrim ve ilerlemeye olan katı taassubudur. Umut diye kalan ise, görmek istemediği yıkıntıların ortasında yükselen, çoğu tartışmalı (?) birtakım geleceğe yönelik «insan başarılarıdır». Bu iki hurafe de, insan aklını

egemenliği altına alan ve amaçlarıyla kıyaslandığında son derece orantısız olan bir tutkuyla sürekli beslenmektedir. Ruhu boş, dünyevî bir Mutlak macerası peşinde, delicesine, sevdadan sevdaya sürükleyen bu tutku, insanı ilâhî olana duyduğu susuzluğun dünyaya yöneltilmesinden başka bir şey değildir. Yoğunluğunu yitirmesinin nedeni de böylesine tersyüz edilmiş olmasıdır.

Notlar

- (1) «Mistik» kelimesi kısmen «entellektüel» kelimesiyle çakışmakta; çünkü mistik, Tanrı'nın Ülke'sinin gizlerini sezen veya sezmeye talip olan birisidir ve zekâ, bu sezişin meydana geldiği melekedir. Genellikle, «mistik» daha genel bir kelimeyken, «entellektüel» kelimesi aşktan çok bilginin gizemli yolunu anlatır; yine de burada «entellektüel sevgi» bazen «mistik sevgi» veya «kutsî sevgi» yerine kullanılır. Bu iki mistik yolun daha açık ve geniş bir tarafı için bkz. Frithjof Schuon, Gnosis, s. 45-46 (John-Murray, 1959).
- (2) Bu bilimin Batıda uygulanan şeklini incelemek için bakınız, Felix Mann, Acupuncture, Heinemann, 1962.
- (3) Uzak Doğu geleneğinde İlâhî Sıfatların bu iki hali sırasıyla ejderha ve Anka kuşuyla temsil edilirken, Greko-Romen geleneğinde kartal ve tavus kuşuyla temsil edilir.
- (4) Hristiyanlıkta 'Celâl ve Cemal' gibi bu iki nitelik de Jesu-Maria ismiyle ifade edilir.
- (5) Eğer geçmiş bugünün şahidi olabilseydi, modern dünyadaki geçim vasıtalarını görerek, «İnsan bunun için mi yaratıldı?» diye bağıracaktı.
- (6) Eskilerin de pek iyi bildikleri gibi elbiseler insan ruhunun ikinci yakın çevresidir ve onun üzerinde sayısız etkileri vardır. Uygarlıktan uygarlığa tamamiyle değişen elbiseler, her zaman için insanın Tanrı'nın bir temsilcisi olarak dünyadaki şerefînin bir hatırlatıcısıydı. Fakat Batı Avrupa'da, diğer teokra-

tik uygarlıkların elbiselerinin veya basit çıplaklığın itibariyle karşılaştırılabilecek elbiseleri bulabilmek için hemen hemen bin yıl geriye gitmemiz gerekiyor. Ortaçağın sonlarına doğru Hristiyanların elbiselerinde hâlâ tarz ve oran duygusunun var olduğu bir gerçek, fakat gelecek olanın kaçınılmaz habercisi, şüphe götürmez bir şekilde olağan, dünyevi bir işaret belirmişti. 16. yüzyılın ortalarından sonra, dünyanın diğer ülkeleri geleneksel giysilerine sadık kalırken Avrupalı modalar aşırılık ve gösteriş nöbetine tutulmuştur; giderek Arapların «ateizmin fena kokuları» dedikleri ruhsal değerlerin öldüğü bir giysiye dönüşmüştü. Çağdaş modaların ruha karşı olan havası hakkında objektif bir fikir edinebilmek için, birçok uygarlığın dini sanatlarında Cennet'teki kutsal Ruhların modern sanatçının ve çağdaşlarının giysilerinde en ufak bir uyumsuzluğa yer vermeden resmedildiklerini hatırlamak yeter. Bu şekilde modern sanatçı tarafından resmedilmiş bir giysiyi hayal edelim. Şurası açık ki, ne kadar «doğru» giyinirlerse, yani yüzyılımızın on yıllık gruplarını ne kadar sıkıcı bir şekilde yansıtırса bu elbiseler, etkileri o kadar bozucu olacak.

- (7) Okuryazarlıktaki genel artış ile dayak ve ölüm cezasının yaygın bir şekilde kaldırılmasında örneğin. Genelde iyi olduklarına şüphe olmayan bu «başarılar»ın diğerleri, örneğin kölelik, örneğin menenjitte ölen birisinin ayak başparmağındaki nasırın alınması gibi önemsiz şeylerdir. Bu çağımızın gayri menkullerini inkâr etmek olarak anlaşılmamalı, ki bunlar gelecek bölümün konusunu oluşturuyor; fakat önceden de belirtildiği gibi bunlar yenilik şampiyonlarının dikkatinden kaçıyor.

Dördüncü Bölüm ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK

Bugünkü dünya, itilip kakılan düşünce ve isteklerin oluştuğu bir kaostur: «Özgür dünya» denilen kesim seyyal bir kaos içindeyken, modern dünyanın totaliter kısmı katı bir kaos içindedir. İkisinin de aksine, eski dünya sürekli bir düzen, herşeyin yerli yerinde olduğu bir kavram sıralaması içindeydi. Kaos, gördüğümüz gibi sıralamanın psişik düzeye (hümanistler tarafından) «ters çevrilerek yansıtılması» ve bozulmuş, saptırılmış öte-dünya isteklerinin zorla bu dünyada düşünülmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Doğal bir tapınma isteğiyle donatılmış olan insanoğlu tapınamazsa ve manevî düzleminden kopartılırsa tapacağı bir tanrıyı daha aşağı bir düzlemde bulur ve böylece yalnızca Mutlak'a ait olan bir şeyi başkasıyla değişmiş olur. «Özgürlük», «eşitlik», «okuryazarlık», «bilim», «uygarlık» gibi «büvüsel hayal uvandıran» öyle kelimeler vardır ki, bu kelimeler söylendiğinde ruhların bir çoğu zihin-altı bir tapınmadan bitkin bir halde yerlere serilirler. Özgürlük ve eşitlik hurafeleri genel düzensizliğin yalnızca sonucu değil, aynı zamanda da sebepleridirler; çünkü herbiri kendi başına sıralamaya karşı bir ayaklanmadır ve bunlar insan içindeki iki üstün dürtünün saptırıcıları olduklarından çok da tehlikelidirler. *Corruptio optimi pessima*, iyiyi saptırma-

nın en iyi yolu onu en kötüye saptırmaktır; fakat eski düzeni sağladığımızda bahis konusu olan bu iki put (dünyevi yasal isteklerin nefes alabilecekleri özgürlük ve eşitliğe yerlerini bırakarak) dünya düzleminden kaybolacaktır.

Mutlak özgürlük Ulûhiyetin ayrılmaz bir parçası olduğu için, özgürlüğe duyulan iştihak Tanrı'ya duyulan iştihakın üstündedir. Bu yüzden Hinduizm'de mistik yolun sonunu belirten en yüksek ruhi merteye kurtuluş (moksha) olarak adlandırılır. Çünkü o, Mutlak, Sonsuz ve Ebedî olanla bir birleşme (yoga) halidir. İşte bu yüzden, bütün bağılıklardan özgürlüğe kavuşmayı gösterir. İsa «Bilgi edininiz. bilgi sizi kölelikten kurtaracaktır» dediğinde aslında bu özgürlüğü kastediyordu. çünkü doğrudan bilgi, Gnosis (marifet), bilginin objesiyle yani Tanrı'yla olan birleşme demektir. Fakat İsa'nın bu sözlerinin daha aşağı bir düzeyde ikincil bir uygulaması var: manevi gerçeklerin doğrudan bilinmesinde nisbî bir kurtuluş var, zira bu tür bilgi daha üstün bir dünya için bir geçit sayılır ve bundan ötürü bu dünyadan kaçmanın bir yoludur. Plato'nun ünlü imgesinde bu kaçış «mağaradan çıkış»tır ve onun söylediklerini hatırlamakla konu dışına çıkmış olmayız, zira bu imge eski dünyanın hem Doğulu hem de Batılı görüş açısını temsil ediyor.

Platon daha doğrusu Sokrates, (çünkü Platon'un söylediklerini ⁽¹⁾ bize ulaştıran Sokrates'tir) içinde çocukluklarından beri hapsedilmiş mahkûmların olduğu bir yeraltı mağarasını hayal etmemizi istiyor. Mağaranın duvarlarından birini görecektir şekilde uzunca bir sıraya oturtulmuşlar ve oturdukları yere öyle zincirlenmişler ki, kafalarını oynatamıyorlar, yalnızca dosdoğru önlerine bakabiliyorlar. Arkalarında yanan bir ateş, ışığını duvara yansıtıyor ve ateşle araların-

da canlı ve cansız bütün dünyevî yaratıkların kuklaları dolandırılıyor. Fakat kafalarını çeviremediklerinden, mahkûmlar yalnızca kuklaların önlerindeki duvara yansıyan gölgelerini görebiliyorlar.

Sonra Sokrates bize, mahkûmlardan birisinin zincirlerinden kurtuluşunu hayal etmemizi söylüyor. İlk olarak arkasına dönüp kuklaların kendilerini görebiliyor. Sonra mağaradan kaçıyor ve kuklaların suretlerinde yaratıldığı bütün nesnelerin görülebileceği dış dünyaya gidiyor. İlk olarak ayışığında, sonra güneş ışığında nesnelerin gölgelerine ve sudaki yansımalarına bakıyor. Daha sonra nesnelerin kendisine ve nihayet güneşe bakmaya muvaffak oluyor.

Mağara bu dünyayı, mahkûmlar da dünyevî hayatları boyunca ölümlüleri temsil eder. Süredurum, duygusuzluk ve önyargının sebep olduğu tek yönlülük yüzünden, mahkûmlar kuklaları yani bu dünyanın nesnelerini bile göremezler, «çünkü şimdi ayna ile muammalı surette görüyoruz, fakat o zaman yüz yüze göreceğiz» (2). Dış dünya, bu dünyadaki nesnelerin simgelediği ruhsal gerçeklikleri kapsayan öte dünyadır. Kaçan mahkûmun dış dünyaya geldikten sonra görme yeteneğindeki artış, tamamen, Dante'yi Yedi Cennete doğru götürürken Beatrice'in yüzündeki tebessümün parlaklığındaki artışa tekabül eder. Bu artış, insan manevî mertebelerde adım adım yükselirken, entellektüel sezginin yoğunlaşmasını gösteriyordu. Zincirlerden kurtulmanın verdiği özgürlükle karşılaştırıldığında gittikçe daha görelî gelen, genellikle «özgürlük» denilen, yani zincirlerinden salıverilmelelerini dahi istemeyen mahkûmların hoşlanabilecekleri «özgürlükçükler»... Sokrates bizi, mahkûmların (bütünleriyle kuklaların gölgelerinde yoğunlaşan) davranış

ve ilgilerinin, tümüyle aydınlanmış birisi için ne ifade edeceğini düşünmeye çağırıyor.

Bir süre Platon'un imgesini düşünecek olursak -ki Platon'un bütün istediği budur- mağaradan kaçıp sonra geri dönenlerin (ki bunların bazıları hiçbir zaman mahkûm olmamışlar, yukardan gönderilmişlerdir) aslında din kurucuları, İlâhî elçiler olduklarını görürüz. Her halükârda görevleri mağara sakinlerine güneşi, ayı, erkekleri, kadınları, hayvanları, ağaçları, çiçekleri bütün yönleriyle anlatmak, şekil ve renklerin ne kadar muhteşem olduğunu bildirmektir. Bazı mahkûmlar bunların anlattıklarını zevkle dinleyip, gölgeler dünyasından gerçek dünyaya kaçma özlemi ile dolarken, çoğu, Peygamberlerin deli veya hayalperest olduklarını ve var olan en üstün gerçekliğin kuklaların gölgesi olduğunu iddia ederek kızıyorlardı.

Bu imgenin ışığında inanan ile kuşkucu arasındaki farkın, mahkûm olan ile özgür olan arasındaki fark olmadığı, fakat mahkûm olduğunun bilincinde olan bir mahkûm ile düşünceleri hapisane duvarını geçemediğinden bu dünyanın bir hapisane olduğunu kabul etmeyen bir mahkûm arasındaki fark olduğu görülecektir.

Eğer şimdi eşitlik kavramının Mutlak'taki kaynağına dönersek, bu kavramın Hristiyanlığın «tanrılaştırma» (deification) ve Hinduizm'in «thau art That» (Tanrı senin özündedir) şeklinde ifade ettiği en üstün manevî mertebenin bir görünüşü olduğu ortaya çıkacaktır. Düşen insanın ruhundaki özlemin bir parçası olan eşitlik ihtiyacı, bir kez daha İlâhî Tecellî'ye lâyık olma tutkusunun üstündedir. Bütün Gizlerin en büyüğü olan bu yeterlilik (ehliyet), İslâm'da şu söz-

lerle ifade edilir: «Ne yere ne de göklere sığdım, yalnız mümin kulunun Kalbine sığdım.»

Sonsuz'un Tümlüğünü içine alan boşluklarının eşitliğinden dolayı bütün Azizler eşittir; bu eşitliğin, ilâhî görünüşünün altını çizen, semavî bir görünüş denilebilecek bir yönü var. Ortaçağ'da yazılmış bir İngiliz şiiri olan The Pearl (İnci), kızkardeşinin mezarını ziyarete giden ve orada uykuya dalıp onu Cennet'te gören birisini anlatır. Kızkardeşine nasıl olduğunu sorar, o da Cennet'in Kraliçesi olduğunu söyler. Ağabeyi onu azarlar, o da «Doğru, dediğin gibi Kutsal Bakire Meryem Cennet'in Kraliçesidir; fakat onun şefkat ve cömertliği o denli kavranılamaz ki, diğerlerinin de yanında Kral ve Kraliçe olmalarına izin veriyor,» diye cevaplar.

Beşerî düzlemde dahi «toplumsal» açıdan eşit olan insan topluluğu ütöpik bir düş olmakla kalmıyor, fakat bir ihtimal olarak beliriyor, zira gelenek bize bunun dünyada binlerce yıl var olan bir norm olduğunu söylüyor. Altın Çağ, tanım gereği bütün insanların «kast üstünde» olduğu bir çağ. Fakat bu tür eşitliği gerçekleştiremedikten sonra, bir bütün olarak insanlığın aynı aleladelige sürüklenmesindenise -hiç değilse- bir bölümünün erdemlerini koruması daha iyi olurdu; «kast sistemi», işte bu anlamda geriye kalan erdemlerin korunmasını ve toplumun en iyi faydalanabileceği yere yerleştirilmesini sağlayan bir araçtır. Üstelik bu sistem kendisini fazlasıyla ispatlamış durumda, zira bunun Hindular ve diğer insanlar arasında özenle ve yöntemli bir şekilde uygulandığına şüphe yok ve Hinduların, tarihsel zamanın başlarında yozlaşan Yunan, Roma ve Alman dinlerinden çok eski olan dinlerini, bozulmadan bugüne kadar getirebilmeleri büyük bir başarı.

Kendi içinde anormal olan, aşağı kastların varlığıdır. Çevrimin sonuna doğru yaklaştıkça bu da normalleşmek zorundadır. Eski dünya, kaçınılmaz olduğunu bildikleri alçalma hareketini ve aşağı insan türlerinin çoğalmasını kontrol altına almakla ve yozlaşma dalgasını en iyi şekilde nasıl önleyebileceği (yani kendisini nasıl koruyacağı) sorunuyla meşguldü; fakat bu alçalma hareketine karşı koyma yöntemleri değişiyordu. Kast sistemi halen belli bir yozlaşmanın varlığının kabulü demektir. İnsanlar için daha eski bir kendini koruma yolu, Kızılderililerin yaptığı gibi çöküşün dış sebeplerinden olan yerleşik, göçebe olmayan bir hayata ve böyle bir hayatın ifade ettiği herşeye yüz çevirerek, bakir doğayla gerçek bir entellektüel ilişkinin aydınlattığı ve adet haline getirdiği fiziksel ve ruhsal bir ilişki kurmaktır. Bu son şart zaruri bir şarttır.

«Kızılderili İlahî Sıfatları ve meleklerle ait hakikatleri doğadaki fenomenler ve hayvan türleri ile düşünür... Onlara (Kızılderililere) göre hiçbir nesne görüldüğü gibi değildir; yalnızca, Hakikat'in soluk bir gölgesidir. İşte bu yüzden, yaratılmış olan her nesne kutsal (wakan) dır.

Kızılderili'nin mabedi her verdedir; dünyanın bozulmadan, bakir ve tıpkı yaratıldığı günkü gibi kutsal kalması bu yüzdendir -zira Ebedî olanı yalnızca saf olan yansıtabilir. Kızılderili ne «panteist»tir ne de Tanrının bu dünyada olduğunu düşünür; ancak dünyanın esrarlı bir şekilde Tanrı'ya bulandığını bilir.» (3)

Bu görüş, kast sistemini tamamiyle bir kenara bırakan ve ilk eşitliği sürdürmeye dayanan toplumsal bir düzeni ve ona uygun bir hayat tarzını gerektirir. Kızılderililer arasında ne «alt sınıf» ne de «orta sınıf» var. Kendilerini «Solukbenizliler»in kirletmesin-

den korudukları ve geleneklerine sadık kaldıkları sürece eski zamanların rahip-kralları gibi her nesilde soylu bir azınlığı üreten soylu bir ırk.

Fakat doğayla entellektüel bir ilişkiden kaynaklanmayan bir göçebelikte ısrar, yozlaşmanın yalnızca belirli çeşitlerine karşı bir güvence olabilir. Yokuşa-şağı bir sürü yol var, dünya bunlardan bazılarının yaygınlaşması için yeterince yaşlı sayılır. Bugün «ilkel» kelimesi hemen hiçbir ayırım gözetmeksizin kullanılıyor. İlk çağların insanlarıyla karşılaştırıldığında Demir Çağ'ın Kızilderilileri kendilerini yozlaşmış olarak görüyorlardı, fakat tam anlamıyla yozlaşmış olan «vahşiler»in de «ilkel» olarak adlandırıldığı bir çağda, «ilkel» damgasını yiyerek doğayla yakın ilişki içinde olmaları onları modern uygarlıkta son haddine varan özel çöküntüden kurtardığı için, Kızilderililere «ilkel» demenin hiçbir anlamı yok.

Entellektüel görünüşün son derece kuvvetli bir ruhsal otorite şeklinde vücut bulması, Platon'un çöküşe karşı en iyi çare dediği ve kast sistemi olmayan yerleşik teokrasiler, Hintliler, Kızilderililer tarafından da benimsenen şeyin ta kendisidir. Son iki teokrasinin kastla sınıf arasındaki, yani doğal şartlar ile toplumsal durum arasındaki ayrılıkların asgariye indirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi için başvurdukları çareler hem çarpıcı, hem de tipiktir. Hristiyanlık bugün var olan toplumsal düzeni, gerçek bir kast sistemine bir parça benzediği için benimsemişti, fakat bunun üstünde davetsiz misafirlere karşı, geniş kapsamlı yardımlarla koruduğu ve bütün sınıflara açık olan büyük bir kast kurdu. İslâm'da, en üstün kasta üye olma zorunluluğu bütün sınıflara zorla kabul ettirildi; fakat Altın Çağ ideali ile Karanlık Çağ gerçeği arasındaki uçurum Kur'an ve Peygamber'in

«mertebe» (takva) üzerindeki ısrarıyla yok edildi. İslâm uygarlığının bir kast duygusuyla yayıldığını söylemek doğru olmasa bile kast sisteminin özünü oluşturan bir duyguyla, insanlarda değişik manevî imkânların bir hiyerarşi oluşturduğu duygusuyla yayıldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden, sınıf farklarının dünyevî hiyerarşisi, Müslüman için herşeyden önce imamların fiilî eşitliği ile söndürülür ve sonra bu eşitlik çerçevesinde manevî hiyerarşi ile yer değiştirilir.

«Aristokrasi» dediği ideal devleti kurmanın pratik olarak nasıl gerçekleşebileceğini düşünürken, Platon, herşeyden önce, kendileri istemeseler bile ülkeyi yönetecek gerçek düşünürlerin bulunması gerektiğini söylüyor. Bu aristokratları tarif derken kelimenin tam anlamıyla Azizler'i kastettiğini açıkça anlıyoruz; çünkü gerçek düşünür «mağaradan kaçan» ve «güneş»i gören kişidir. Platon'un devleti aslında bir teokrasi-dir: mağaradan kaçan aristokrat, bundan böyle tam Platoncu anlamıyla mağara ile dışardaki dünya arasında gidip gelebilir ve işte Latince kelime anlamıyla «köprü» (Pontifex) demek olan başpiskopos'un (Pontiff) işlevinin anlamı burada yatıyor.

Fakat eğer ruhsal otorite sahibi gerçek bir aristokrat olmaktan uzaksa ne olacak? Ve büyük görevlerin her giyenin üzerinde pek bol duran elbiseler gibi, «görevli»lerin üstünden taşıdığını tarih göstermemiş midir?

Modern «çözüm», elbisenin bir cüceye uyacak şekilde kesilmesidir. Eskiler ise daha iyi birisini umut ve sabırla beklerlerdi. Üstelik, elbisenin giyenden ayrı olarak tek başına değerli olduğunu da bilirlerdi. Teokrat görevinin gerektirdiği mertebeye sahip olmayabilirdi, fakat bu görev kendi başına bir «köörü»ydü. Çünkü onun devletin başında oluşu, manevî olana üs-

tünlüğünü sağlıyordu. O «mağaranın kapısı»nın resmen tanınmasını ve topluluğun o yöne yönelmesini garantiliyordu. Üstelik, ruhanî büyüklerin görünen hiyerarşisinden başka Azizler'in bir iç hiyerarşisi de vardı; yani bir görevleri olsa da, olmasa da kendi içlerinde köprü olanlar, büyük işlevlerin başarılmasında ortaya çıkan boşlukları her an doldurabilirlerdi. Orta Çağ boyunca Batı Hristiyanlığı, her kuşakta birbirini izleyen, sözleri uygulanmasa bile, her yerde kanun sayılan kadın ve erkek Azizler yetiştirdi. Aynı şey «Orta Çağ»ı çok daha sonra biten büyük Uzak Doğu teokrasileri ve Doğu Kilisesi için de geçerli. Fakat teokratik düzen olmadan, değerlerin genel olarak doğru olduğunu temin eden resmî dış hiyerarşiyle, Azizler bu denli göz kamaştırıcı bir şekilde «insanları aydınlatma» imkanına sahip olmayacaklardı, «Aşağı» akıntıyı kontrol altına alıp, «akıntıya karşı» bir hareketi hızlandırmak için ortaya çıkan teokratik uygarlığın püf noktası burada yatıyor; yaratılışın merkezkaç eğilimlerini önlemek için merkezci bir ivme hazırlamak ve onu korumak, kısacası, dinin işlevini en iyi şekilde yerine getirebileceği bir ortam hazırlamak ve Azizler dindirler, çünkü merkezkaç ve «akıntıya karşı» olan herşeyi onlar harekete geçirirler. Bu aynı zamanda, Azizlerin kurduğu hayatın sürdürülmesi demek olan mistik düzenler ve kardeşlikler için de geçerlidir.

Orta Çağ Hristiyanlığında, Avrupa ve Anadolu'ya uzanan manastırlar ağı nedeniyle her köyün birbirinden uzak olmayan en az böyle bir manastırı vardı. Burada bir grup kadın ve erkek Hristiyanlığın büyük çevrimini yoğun bir şekilde yasarlardı -İsa'nın Doğumu, Noel. 6 Ocak Yortusu, Büyük Perhiz, İsa'nın Çarmıha Gerilişi, Diriliş, Göğe Yükseliş, Ruhulkuddüsün

İnişi, Kutsal Meryem'in Orucu, St. Michael ve bütün Meleklerin, Azizlerin, Ruhların Yortusu, aralarda kalan aylarda tek tek Aziz günleri ve bu çevrimin canlılığı öyle ruhsal bir kasırga yaratır ki, içine bir ölücüde girmemek mümkün değildir.

Her merkezde herkese temel bilgiler öğretilir, her ihtiyacı olanın yardımına koşulurdu. Üstelik herkes, hatta en fakir köylünün oğlu dahi, Ruh'ta kök salmış öğretiye derin bir iştiaak göstermek şartıyla, en yüksek öğretimi alabilirdi. Orta çağda «aşağı sınıflar»ın «yükselttirilmediği» yönündeki geçerli sanı, dünyevî bir «yukarı» kavramına dayanır. Fakat teokrasi açısından toplumun herhangi bir kısmını Ruh'un yanına yaklaşımdan alıkoymak bir çelişkidir. Ortaçağ'da bir keşiş için tek muteber yükselme tarzı, manevî yükselmeydi. Ona göre, kendisinin çoktan yüz çevirdiği dünyevî zenginliklere ulaşmanın böylesine güç olması hiç de bir trajedi değildi. Fakat en alt kast'ın üyeleri dahil herkese açık olan yukarı doğru (olumlu) ilerleme onaya bağlıydı.

«Eğer Hinduizm, herşeyden önce, insan ruhundaki temel eğilimleri dikkate alıyorsa, toplumsal kökene bir değer vermeyen gezgin keşişler (sannyasis) üst-kastında da eşitliği kabul ediyor demektir. Hristiyanlık'taki ruhban sınıfı için de durum aynıdır, öyle ki aralarında soyluluk unvanları kaybolmuştur: bir köylü bir prens olamaz, fakat Papa olup, bir hükümdara taç giydirebilir..» (4)

Tarihte Hristiyanlıkta ve diğer dinî uygarlıklarda zaman zaman görülen ve teori ile pratik arasında gelip giden geniş çatlaklar oluşturan başlıca adaletsizlik ve baskı halleri, teokrasi yüzünden değil fakat insan ırkının aşırı ihtiyarlıktan doğma kollektif düşkünlükleri yüzündendi. Üstelik, eğer işler kötü gittiyse,

teokrasi sayesinde daha kötü olmaktan kurtulmuşlardı. Belirli zaman ve yerlerde bazan iyi de gidiyordu ve böylece eskiden meydana gelen «iyi»nin daha sonra da meydana geleceği umudu sürüyordu.

Bir bütün olarak Demir Çağ, «iki şer arasında bir seçimin» yapıldığı bir çağdı; önceki dönemlerin aksine Orta Çağ en azından «ehven-i şer arasında bir seçimin» yapıldığı bir çağdı. En kötü papalar ve İslam'ın en kötü Halifeleri dahi, VIII. Henri, ve laikliğin kasvetli umutsuzluğunu başlatan diğerleri kadar, kötülüğe yolaçmamışlardır.

Orta Çağ Avrupası, bütün vücudunu acıyla sarsan, onu iniltiden iniltiye sürükleyen ve öldürücü ⁽⁵⁾ olduğu bilinen bir hastalığa yakalanan bir adama benziyordu. Fakat bünye iyiydi, kalp-atışı düzenli ve kuvvetliydi. Kan hâlâ atardamar ve toplardamarlardan geçerek kol ve bacakların en uçlarına gidiyordu ve bazan ateş azaldığında, hasta gençlik ve sağlığın ne büyük nimet olduğunu düşünüyordu. Bu mu daha iyiydi, yoksa son demlerini yaşamakla birlikte görece bir rahatlığa kavuşmak mı? ⁽⁶⁾ Kalp-atışı zar zor algılanabiliyor; kan adeta damarlarda donuyor; deri mide bulandıran kızartılarla iltihaplanıyor; vücudun dış kısmındaki bazı yerler halen dumura uğramış durumda ve hasta koma veya hezeyan halinde oluşuna göre ya fısıldayarak ya da haykırarak: «Her gün biraz daha iyileşiyorum.» diye bağırıyor.

Fakat kişiler için eğer topluluğun gerisinde kalmak mümkünse -hiç kuşkusuz «gerisinde» kelimesi her durumu karşılamaz, zira acı, gönül rahatlığından daha yakın olabilir- kişilerin genel gidişten gerçek anlamda kurtulması da mümkündür. Her durumda geçerli olabilecek tartışmasız bir «mükemmel» mutlaka vardır. Bu, doğrudan doğruya mekândan münezzeh

Ulûhiyetten kaynaklanan bir metafizik zorunluluktur. Şu anda bu «mükemmel»in bir yönü şöyle ifade edilebilir: eskiden insanlar dinin *sauve qui peut*'sünü (*) söyleyerek dünyanın beyhûdeliğini açıkca ve etkin bir şekilde ilan ettiler, fakat dünya buna karşı oldukça sessiz kaldı. Şimdi ise insanlar bu gerçeği ifade etmeye gönüllü görünmüyor, dünya ise edilgin insanlarıyla gittikçe kendi beyhûdeliğinin gürültüsüne gömülüyor. Aslında böyle bunak bir dünyada her gün edindiğimiz tecrübe, dünyanın gerçekten «güve'nin kemirildiği ve pasın paslandığı» bir yer olduğunu gündün güne insanların kendilerinin yarattığı ve kendi ellerinde parçalanan putlar diyarına döndüğünü gösteriyor.

Bu dünyaya olan inancın yitirilmesiyle, öte dünyaya inanmanın başka başka şeyler olduğunu söylemek basitliktir. Bizler öte dünya ile bu dünya arasında açık kapı olan insanlardan alçalarak bu hallere düştük. Ruhları da buna göre donatılmıştı, farkına varsak da, varmasak da onlardan bazı şeyleri miras aldık ve dünyayı kanatlarıyla kazmakta ısrar eden bir kuşun uçma şansı olmadığına göre, eğer herhangi bir yolla dünyayı kazmaktan vazgeçilirse, en azından uçmaya teşebbüs ihtimali doğar.

(*) *Sauve qui peut*: Felaket anında, «Kendini kurtarabilen kurtarsın» anlamına gelen bir ünlem. (çev.)

Notlar

- (1) VII. Kitap Platon'un Cumhuriyet'i, ya da daha doğrusu, Platon'un Devlet'i.
- (2) I Korintoslulara Mektup, 13.
- (3) Frithjof Schuon, *Language of the Self*, s. 205-221. Bu kitap yalnızca basit Kızılderililerin maneviyatlarını doğrudan inceleyen bir kitap olarak okunmamalı; değişik dinlerin kast ve sınıf anlayışını aydınlatan çok gerekli bir bölümü «Toplumsal Düzendeki Farklar» yüzünden de okunmalıdır.
- (4) Frithjof Schuon, *Language of the Self*, s. 141.
- (5) Ortaçağdaki atalarımız, Platon'un ideal devlet'inden bahsederken bile ne dediğini bildiğini (ve atalarımız kendi devletlerini ideal görmekten çok uzaklar) çok iyi biliyorlardı: «Yaratılan her şey çürümeye maruzdur, hiçbir şey sonsuza dek kalmayacak fakat yok olacaktır.» Bu yüzyılda olayların gelişimine bakarak şaşırırlarsa bu boşuna olmayacaktır, çünkü Platon bu teokrasinin kaçınılmaz bir şekilde nasıl devrileceğini ve devletin geçeceği yozlaşma dönemlerini anlatırken, «demokrasi» ve «diktatörlük»ten hükümetin mümkün olan en aşağı biçimleri şeklinde bahsediyor. Biri diğerine yolaçma eğiliminde. Onun kavramında «diktatörlük» demokrasi keşmekeşine karşı bir hareketle başa geçen prensipsiz bir demagogun yönetimi anlamına geliyor.
- (6) Kollektif açıdan bu doğru; fakat kişilere gelince, modern dünya en kuvvetli «ilaçlar»la dahi geçirelemeyecek hal ve huy terkipleri yaratıyor. Zamanımıza genellikle «intiharlar ve 'sinir bozukluğu' çağı» denilmesi boşuna değil.

Beşinci Bölüm ZEKÂ VE AKIL

Makrokosmos ile mikrokosmos arasındaki uygunluk öğretisine göre dünyevî gücün sahipleri, yani kral ve temsilcileri makrokosmos'da, mikrokosmos'daki akıl melekesine tekabül ederken manevî otoritenin temsilcileri de Zekâ'ya tekabül ediyor. İmgelem, duyu ve duyarlılık yetileri aklın altında ve (normal olarak) onun denetimindedir. Aklın bunlar üzerindeki hükümlerliğini sürdürebilmesi için Zekâ'dan onay alması gerekir, çünkü bu hükümlerliğin dayandığı üstün ilkelere bilgisi Zekâ'ya bağlanmaktadır.

Bu onay esas olarak dışardan, dinden gelebilir ve insanın içindeki zekâ ile ilişkisini koparmasından ötürü bir zorunluluk halini alan kısmî bir vahiy veya Zekâ'nın dışlaştırılması şeklinde tanımlanır. Onay, gerçek aristokratta olduğu gibi akli ihtiva eden can ile Zekâ'yı ihtiva eden Ruh arasında yeniden sağlanan iç süreklilikten de gelebilir. Bu durumda akıl ilk halinde olduğu gibi bir kere daha Zekâ'nın izdüşümü haline gelmiştir ve ikisi arasındaki bağlantı saf bir görünümdür. Yüzyılımızın büyük manevi otoritelerinden birinin dediği gibi:

«İman, dinlerin temelidir; fakat daha ileriye ulaşıp Tanrı'da kendini bulanlar için artık sona erer. Burada artık kişi inanmaz, çünkü görür. Hakikat'i gören

birisinin artık inanmaya ihtiyacı yoktur.» (1) {Bu tür bir görme kuvveti ile inancın en aşağı derecesi arasında sezginin, kesinliğin ve imanın birçok mertebesi vardır. Dinin dışardan güdümü içten gelen bir kesinlik ile ne kadar az desteklenirse, akıl ile Zekâ arasındaki ilişki o denli tehlikeli bir hal alıyor; fakat bu hal muhafaza edilirse, can, derinlemesine ya da uzunlamasına doğru üçüncü bir boyut kazanıyor.}

Entellektüel düşünce tarzı olarak kabul edilebilecek tek düşünce tarzı, hiçbir seviye yalnızca değerlendirilmeyen ve her zaman üçüncü bir boyuta, üstün bir ilkeye gönderme yapan üç boyutlu düşünce tarzıdır. Örneğin (ahlâkî açıdan bu, bir erdem değil, fakat her zaman bir İlahî Sıfat'ın yansıması ya da simgesi olarak görmektir. Özgün haliyle sanatın, yani dinsel sanatın işlevinin, resmettiği her şeyde üçüncü bir boyutu vurgulamak veya açıklamak olduğunu söylemek yerinde olur. Ruhsal arketiplerin veya değişik iman derecelerinin ışığında yetkin akıl, üçüncü boyut boyunca, evreni can'ın geri kalan kısmına yorumlayıp ona gerçek anlamını verebilir.

Rasyonalist, kendi aklının herşeyden üstün olduğuna inanan kişidir. Şimdi makrokosmos'ta dünyevi güç, manevî otoriteye isyan ettiğinde, önünde sonunda ona da isyan edilir. Kral I. James'in «Hristiyan dünyasındaki en akıllı aptal» olarak adlandırılmaya layık olup olmadığı epey tartışılır. Fakat o «Ne piskopos, ne de kral» dediğinde, gerçekten bu evrensel gerçeği bilerek akıllılık ediyordu. Ne var ki, ortada zaten «piskoposun olmadığını» farketmemesi aptallık, o ve ondan önce gelenler manevî otoriteye karşı ayaklanmakla kendi iktidarlarının da kuyusunu kazmış oluyorlardı. Bu yüzden eğer mikrokosmosta akıl zekâ'ya karşı ayaklanırsa, sırası gelince imgelem ve duy-

gular da akla karşı ayaklanır. Kendisini aşan herşeyi inkar eden akıl, giderek akıl-ötesi güdüleri ve amaçları sorgusuz-sualsiz kabul etmeye ve can'ın yeni tiranlarının emri altında yeni yeni düşünceler üretmeye başlar. Rasyonalistlerin en mükemmel örneklerinden olan hümanistin akıl melekesi, «meşrutî kral»ların durumuna çok benzer.

Öte yandan, eğer Zekâ'yı temsil eden din, insandan aklın ulaşamayacağı yerde dinin otoritesini kabul etmesini isterse, aslında akla karşı olan hiçbir şeyi kabul etmemesini istiyor demektir. Hümanistin tam aksi suçlamaları üzerinde durmaya değmez. Örneğin, tipik rasyonalistlerin, «bütün dinler birbirinden farklı olduğuna göre, mantıklı insan bunların hiçbirine inanmaz» bahanesi budalaca bir yanıstır, çünkü bütün dinler gerçekten temel olarak kabul edilen şeylerde, bir başka deyişle «mistisizm»lerinde anlaşılır; üstelik bu bahane mantıksızdır da, çünkü bir insan topluluğu ile bir başkası arasındaki geniş farkları düşünürken, Tanrı'nın aynı dinî biçimi bütün insanlara zorla kabul ettirmesinin tuhaf olacağını unutmamak gerekir.

Mantıksız olmak bir yana, din her zaman insana makûl zeminlerde sunulabilecek olan inancı sunar, mantık gösterilerine konu edilemeyecek bir şeyi «kanıtlamaya» kalkışmaz, ama evrensel ve ayrıntılı «delil»ler sunar. Akıl, imgelem ve diğer yardımcı melekelerle birlikte ciddî bir biçimde oturup o delili en mükemmel ve en serbest bir şekilde düşünmeye çağırılır. Her dinin sunmak zorunda olduğu bu tür delillerden birisi, dinin kurucusunun görevinin büyüklüğüne karşı sahip olduğu hayret verici yetkinliktir. Batıl bir din daha baştan batıl peygamberin aykırı alel-adelîği ile kendini ele verir. Bunun aksine İlâhî El-

çi'nin eşsiz büyüklüğü, o tarihte yer almasaydı yara-
tacağı geniş ve tasavvur edilemeyecek boşlukla anla-
şılır. Vê bu büyüklük, insanlığın üzerindeki geniş, de-
rin ve kuvvetli etkisiyle, sözkonusu edilen insanın id-
dia edildiği gibi olduğunu kabul etmek yerine, akla
bunu açıklaması için meydan okur ve karşı çıkar. Her
gerçek dinin kurucularından başka, delil olan azizleri
de var; birkaç örnek verirsek, St. Augustine, St. Ber-
nard, St. Francis, St. Dominic, St. Catharine ve St.
Teresa'yı sayabiliriz. Bu devlerin saf inancı aşan bağ-
laşık kesinliği hiçbir soylu aklın küçümseyemeyeceği
bir delildir. Değişik delillere gelince: özellikle Hristi-
yanlıktaki vücutta olağanüstü bir biçimde haç yarala-
rına benzeyen bazı lekelerin belirmesi (Stigmata),
St. Francis'in zamanından beri günümüze gelinceye
kadar, her nesilde en az bir ya da iki Hristiyan ev-
liyaya nasip olmuştur. Bu tür delilleri hümanistlerin
«örtbas etmeleri» her zaman için akla hakarettir ve
genelde hümanizm, aklın bazı önemli öğelere gözleri-
ni kapamasına çalışıyor: örneğin, evrenin kaynakları
hakkındaki evrimci açıklamaları, hayatın ve madde-
nin kaynakları hakkındaki yorumları, dinin kaynakla-
rı hakkındaki «psikolojik» açıklamaları kadar akıl-dı-
şıdır.

Rasyonalist, tanım gereği yalnızca iki yönlü dü-
şünür; çünkü onun aklı «hurafe zincirlerinden kurtul-
duğundan», «özgür»dür. (Aklı Zekâ'ya bağlayan bu
zincirler ruh'un üçüncü boyutunu oluştururlar.) Bu
yüzden, modern dünyada sık sık kullanılan kavramla-
rın çoğunda, bu iki boyutluluk bir kült halini almıştır.
İki beyutlu düşüncenin uzmanları arasında «yüksek
öğrenim» denilen grubun büyük bir bölümünü saya-
biliriz. Bu terim eskiden olduğu gibi, artık bir nokta-
dan sonra bilginin katlanarak yükselmeye başladığı

bir süreci anlatmak için kullanılmıyor. Terimin şimdi-ki kullanımı, eskilerin dikkatinden kaçmış veya ilgisini çekmemiş bir takım niceliksel ayrıntıların ince ince sınıflandırılması anlamına gelmektedir.

Bütün dinlerin öğretilerinde görülen ve evrenin (hem mikrokosmos'un, hem de makrokosmos'un) simgesi olan ağaç simgesine göre, Ruh can'ın köküdür, akıl gövdesidir (2), diğer melekeler de dalları ve yapraklarıdır. Yaratılışın tâbî olduğu (ve Ruh'la olan rabitanın yavaş yavaş azalması demek olan) merkezkaç hareket, bitki özünün köklerden gövdeye aktığı kanallarda gittikçe artan bir kasılma olarak tarif edilebilir. Rasyonalizm, bu kasılmanın şiddetli örneklerinden biri olarak göre çarpıyor. Üstelik, «öz»ün hem entelektüel, hem de hayatî bir özelliği var. Bu da yalnızca ruhları birbirlerine bağlayan bağların gevşediğini değil, düzenli beslenemedikleri için büyüyemediklerini de göstermektedir. Şüphesiz bu ilk ve son dinler arasındaki farklardan birisini birazcık açıklığa kavuşturuyor. Temelde yani insanın yukarı yönelip Ruh ile yeniden birleşmesinde bütün dinler aynı iken, «esasa taalluk etmeyen» şeylerde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın Hinduizm'den daha dar bir «yatay» görüşe izin vermesi ilginçtir. Her ne kadar dikey uzunluk aynıysa da yatay düşüncenin genişliği eskiye oranla daha kısadır, bu ise insanlığın din tarafından daha dar bir vadiye kapatıldığı izlenimini veriyor. Buna rağmen her durumda herşeyin öte dünyada aydınlanacağı ile müjdeleniyoruz; ve eskiden bu müjde verildiği kişileri tatmin ediyordu. Çünkü o günkü şartlar onları, daha önemliyi az önemlinin üstüne çıkaran bir oran duygusuna zorluyordu. Son derece tehlikeli bir hastalığı olduğunu bilen ve daimî bir tedavi vaadi alan bir hasta, hastalığa nasıl yakalandığını fazlaca düşün-

meyecektir; aynı şekilde, bulunduğu yerden bir daha dönmek üzere ayrılmaya hazırlanan bir yolcunun o yer hakkında fazla bilgiye ihtiyacı yoktur. Daha az gerçek olan şeylerin anlatılmasının ruhu büyük gerçeklerden ayırdığına hiç şüphe yok. Buna rağmen, daha az gerçek olan şeylerin verdiği zararın bugün bin misli, hiç mi hiç gerçek olmayan ve akli başka şeylerle uğraştıran şeyler tarafından verilmiş durumda. Bu yüzden ilk dinlerin geniş kozmolojik görünüşü bir kere daha az zararlı oluyor -bu öyle doğru ki, «aşırı uçlar karşılaşır». Bu tür bir görünüş kendi düzleminde şaşkınlıkla kolayca başa çıkabilir; yani bazı sivri akıllıların dinle ilgili sorularını kolayca cevaplandırabilir. Ama bunu yaparken, -en azından potansiyel olarak- başlangıçta ne idiyse, o olmakta devam eder, yani sonsuz'u düşünmek için güçlü bir destek olmayı sürdürür.

Hindu öğretisine göre, şimdilerde son demlerini yaşayan dört dönemli çevrimden önce pek çok başka çevrim olduğu gibi, bundan sonra da olacaktır. Zaman içinde sonsuzmuş gibi duran vadesine, uzaydaki uçsuzbucaksızlığına rağmen içinde yaşadığımız evrende, nihayet, peşpeşe gelen dünyalardan biridir ve insanlar, bir dünyadan ötekine samsâra tekerleğinin kenarında göç etmeye mecburdurlar. Samsâra, bireysel varlığın değişik aşamalarından oluşan tam bir çevrimdir. Cemberinde bizim dünyamızın yer aldığı samsâra, her biri İlâhî Tecellî'nin bir parıltısı olan sayısız samsâralardan sadece bir tanesidir.

Bir varlığın herhangi bir dünyadaki durumu onun bir evvelki halinde birikmiş olan yarar veya zararına göre belirlenir. «Çok istenilen» ve «ele geçirilmesi zor» olan, merkezde olmaktır; çünkü varlık ancak merkezdeki türün -ki bu dünyada insanlıktır- üyesi olmakla

samsâradaki değişikliklerden kurtulma ve İlâhî merkeze ulaşan yarıçaplardan birisinden geçme şansına sahip olur. Bu yönü tutmak «Tanrılarının yolu»nu tutmaktır, bir samsâracı dünyadan öbürüne geçmek anlamına gelen «ataların yolu»nu tutmak değil.

Samsâra gerçeği, Yeryüzüne gelmeden önceki durumlarıyla birlikte insanın bu dünyaya masum bir durumda gelmediğini söyleyen ilk günah inancında kısmen ortaya çıkıyor. Aynı gerçek İslâm öğretisinde, her insanın sorumluluk duygusunun bu dünyaya doğuşu ile değil fakat Adem'in belinde tohum olarak yaratıldığı zaman başladığı şeklinde belirsiz olarak vardır.

Bir Hintli için ilk günah inancı oldukça açıktır: İlâhî Elçiler hariç bu dünyaya doğmak kusurlu olmayı gerektirir, zira Yeryüzüne gelmeden önceki durumda kemâl'e eren bir varlık samsâradan zaten tamamıyla kaçmış olacaktır. Bu düşünceden haberleri olmamasına rağmen, atalarımız ilk günah inancının açık bir gerçeğe yani bebeklerin dünyaya artık Azizler gibi doğmadığı gerçeğine tekabül ettiğini görmüşlerdir ve aslında bu gerçek yalnızca insanî ideal duygusunu yitirmiş İlâhî Niteliklerin harikulade bir yansıması olduğu için değil de, topluma yararlı olduğu için erdem peşinde koşan ve günahsızlık deyince «zarar vermemeyi ve zarar verme amacı gütmemeyi» anlayan bir toplumda sorun yaratabilirdi.

Samsâranın yeryüzünden-sonraki durumları, son dinlerin arasat ⁽³⁾ ve cehennem inançlarında üstü örtülü olarak vardır. (Cehennem, Hinduizm ve Budizm'de samsâra tekerleğinin en alt bölmelerine tekabül etmektedir.

Bu birkaç kısacık karşılaştırmada, ele aldığımız dinî açılardan hiçbirinin hakkını gözettiğimizi iddia et-

miyoruz. Bunlar Takdir-i İlâhiyi açıklamaya hâlâ çok az cesaret ediyorlar. Fakat Tanrının bu çevrimin sonuna doğru, «yatay» gerçekleri insanlığın bir bölümünden daha az gizleyerek ve insanın azaltılan enerjilerini «dikey» yönde yoğunlaştırarak kendisini doğruladığı sözkonusu ise, son iki-üç yüzyılın Batı dünyasından daha dokunaklı doğrulama bulmak mümkün değildir.

Genellikle, olanların bir tepki olduğu söylenir ve din suçlanır, fakat bu görüş tarihe çok dar bir açıdan bakmanın bir sonucudur. Sonradan hümanizm olarak ortaya çıkan düz «yatay» görünüş, aslında Hristiyanlık öncesi Batıda da hüküm sürmekteydi ve hemen hemen bütün Kuzey Akdeniz sanatına ikibin yıl önceden mührünü vurmuştur. Modern uygarlığı yalnızca Hristiyan uygarlığının can çekişen bir uzantısı olarak görmek yanlış olur. Modern uygarlık, aynı zamanda Hristiyanlık tarafından durdurulan ve Rönesans'ta «yeni-den doğan» Greko-Romen uygarlığının can çekişen bir uzantısıdır. O zamandan beri Batı dünyası «hakikat» dediği iki-boyutlu maddî gerçeklerin yardımıyla büyük gerçeklerden «alabildiğine» uzaklaşma eğilimi göstermiştir.

Bu bir kısır döngüdür, zira, belli oranda ele geçirilmiş serbestlilik demek olan «özgürlük», akla önceden (4) sahip olmadığı bir çeviklik bağıslıyor ve çeviklik daha ileri bir serbestliğin kapısını açıyor. Modern dünyada sürekli artan yolculuk serbestisi akıl hareketlerinde sürekli artan akıcılıkla yüzeyselliğin dışa dönük bir yansımasıdır. Kelimelerin bütün güzelliğine rağmen, «kültürel görünüşü zenginleştirmek», «görüş açısını genişletmek», «entellektüel ufkunu genişletmek» denen şeylerin, sözlük anlamı «ruhun büyüklüğü» olan ve gerçek aristokratın en belirgin özelliği olan âlicenaplık ile hiçbir ilgisi yok. Eğer plastik

bir madde sürekli bu yöne çekilir ve boyu ile eni uzatılırsa, üçüncü boyutu en aza indirgenecektir. Hümanistin «geniş aklı», yalnızca düzlenmiş dar bir akıldır.

Fakat bir bütün olarak psişik temeli güçlendirmek mümkün müdür? Bu sorunun cevabı, ağaç simgesinde üstü kapalı olarak verilmişti: bir ağacı dallarından çekerek büyütmek imkânsızdır. Ancak kökü Ruh olan can için aynı şey söz konusu olamaz; eğer ayinlerin uygun olarak yerine getirilmesi ağaca gerekli olan beslenmeyi sağlıyorsa; büyüme yalnızca çabuklaştırılmış olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda budama işlemi ile daha mükemmel hale getirilir; yani dinin emrettiği veya tavsiye ettiği yasaklar ve özverilerle.

«Alabilmek için herşeyden önce vermek gerekir.»⁽⁵⁾

Taoizm ve Budizmin özellikle önem verdiği uygun etkiler ve tepkiler öğretisi o denli evrensel bir öneme sahiptir ki, bütün dinsel uygulamaların temeli olarak kabul edilebilir. Her etki bir tepki doğurur, bu deniz dalgalarına da uygulanabilirse ve eğer bu dünyadan öte dünyaya ulaşacak bir «dalga» yapılabilirse, öte dünyadan buna bir cezir olacaktır ve dinin emrettiği ayinler Tanrı'nın bu tür dalgaları en iyi şekilde nasıl hareket ettirebileceklerine dair insanlara öğrettikleridir. İnsan etkisi ile İlâhî tepki arasındaki orantısızlık öyle geniş ki, tepki bu dünyaya yetecek kadar aktıktan sonra, kalan, öte dünyada ruh için saklanır.⁽⁶⁾

Bu hazır olma sorunu, kendi içinde normal olan fakat sonradan anormalleşen batınlık ile, kendi içinde anormal olan fakat sonradan Demir Çağında pençesinde tutulan ruhların çokluğu yüzünden normalleşen zahirîlik arasındaki farka değiniyor. Aslında bu «pençe»nin yeraltı mağarasındaki mahkûmların zincir-

lerinden bir farkı yok. Çağımızda batını görünüş, bir ölçüde daha eski bir çağa ait olanların ve özgürlüğün daha önceden tadına varmak ya da zincirlerinde gö-reli bir gevşeklik anlamına geliyor. Fakat çoğunluk için zincirler bu tür bir tadı sağlamada öyle emin bir yol ki, bu hayattan kaçma arzusunu bile duymuyor-lar. Eğer Hinduizm ve diğer dinlerin öğretilerini anlat-mak için Platon'un bizim bu günkü durumumuzu an-latan simgesini ele alırsak, her tapınma, onunla bir-likte giden bir isteğe bağlı olduğundan, bir tapınmanın birçok durumda tepkisi Allah tarafından, zincirlerin birden koparıldığı o müthiş ölüm «an»ına kadar erte-lenen bir etki olduğu söylenebilir. Bu «an»da saklan-mış olan tepkiler araya girip, mahkûmu mağaranın ağzına, oradan dışarı, oradan da «Tanrıların Yoluna» çıkaracak dürtüyü verebilirler. Burada geçen, mağa-ranın ağzına çıkış -Hristiyanlık'ta Dante'nin simgesini kullanırsak- Araf Dağı'na çıkışa esittir. Fakat tapın-maların gereğince yerine getirilmesi olmaksızın, yani yukarı doğru bir dürtüyü yeterince biriktirmeksizin, bağlı mahkûm en büyük ihtimalle («yatay» olarak) bitisik «yeraltı mağarası»nın zindanına geçip «ataların yolu»nu tutabilir; fakat eğer ölümden etrafındaki bü-tün duvarlar, ayağının altındaki toprak ortadan kal-dırılırsa ve yapılardaki çeşitliliğe rağmen dinler an-laşırca, bu hayatta insan olmanın imtiyazından İsa'nın meselinde her kulun içinde bir «hüner» olarak var o-lan bu imtiyazdan yararlanamama, aşağı doğru olan dürtüden başka birşey vermez ve o yarıçizen «taraf-sızlık» gerçekte çok nadirdir. «Benimle olmayan bana düşmandır» ve kula, içindeki hünerden ne bir eksik, ne bir fazla vermek düşer.

Ölümden sonra mağaradan dış dünyaya kaçış, ke-limenin bilinen anlamıyla bir kurtuluş'ken, batınlık

bu hayatta yukarı doğru bir dürtünün olması anlamına gelir - veya simgesel olarak aynı olan, kelime anlamıyla içe dönük bir dürtü- ve bu dürtü «olgunlaşma» isteğidir. Bu istek daha en başta ruhun gerçek olgunlaşmasının ne olduğunun önceden bilindiğini farzetmeyi gerektirir. Daha az bir oranda olmakla birlikte, zahirîlikte de bu bilgi vardır ve âlicenaplığın büyük prototipleri üzerinden yoğun bir tefekkürle kuvvetlendirilebilir. Örneğin Hristiyan ve İslâm mistisizminde bu tür bir yoğunlaşma için gerekli olan yardımcı-lar Ave Maria (*) ve münacaatlardır. Zahirîliğin paylaşmadığı ikinci bir şart ise, prototipin çok uzak bir ideal olmaması fakat ruhta hayalî bir yankı uyandırması, ona itaat eden bir duygu, «zincirlerin gevşekliği» duygusunu uyandırması gerekir.

Ruhun olgunlaşması, ardarda gelen bir büzülme ve genişleme işlemidir. Bu açıdan bir tapınmanın yerine getirilmesi, kendisinden daha güçlü bir istek dalgasının çıkacağı genişçe bir temel -her zamankinden daha geniş bir temel- sağlayacağı düşüncesiyle ruhun, «boy»unu uzatabilmek amacıyla bir an için «uzunluğuna» ve «genişliğine» büzülmesi olarak tanımlanabilir; sonuçta ortaya çıkan genişlemenin her üç boyutu da öncekinden «uzun» olacaktır.

İki dünya arasında ritmik bir med ve cezire sebep olabilecek olan tapınmaların düzenli olarak yerine getirilmesi, her manevî hayatın temelidir, çünkü ancak can ile Ruh, akıl ile zekâ arasındaki kanalda daimî bir «ileri ve geri» hareketi sağlanabilirse bu kanal bütün engellerden temizlenebilir.

(*) Selâm, ey Meryem!

Notlar

- (1) Şeyh Ahmad al-'Alawî, Bkz. Martin Lings, *A Moslem Saint of the Twentieth Century*, s. 33, (George Allen & Unwin, 1961).
- (2) Aynı şekilde, ortaçağ mimari biliminde «bazı Papazlara göre bir kilisenin iç kısmı Ruh'un bir simgesi iken, kilisenin ortasındaki dar ve uzun kısım akli simgeler». (Titus Burckhardt, *Principer of Méthode de l'art sacré*, s. 70 Derain, Lyon, 1958).
- (3) Bu konu için bkz. Frithjof Schuon, *Etudes Traditionnelles*, 1962, s. 133, dipnot: 2.
- (4) Zekânın etkisini gerektiren bazı ani, sezgisel aydınlanmalar, ruhta çakan şimşek ışıltıları hariç, geçmişte insanların daha yavaş düşündüğüne hiç şüphe yok. Bunlardan anlaşıldığı gibi, hümanist tanım gereği dışarıda bırakılmıştır. Bunların yerine onun barutu, elektriği ve benzeri şeyleri icat ettiğini söylemek yerinde olur.
- (5) Tao Te Ching, 36. Bölüm.
- (6) Hindu öğretisindeki «ertelenmiş tepkiler» konusu için bkz. Rene Guenon, *Hindu Öğretilerinin İncelenmesine Genel Giriş*, s. 273-276, (Luzac & Co., 1945).

Altıncı Bölüm

UÇLARIN BİRLEŞMESİ

Son birkaç yüzyıldan beri Batı'da etkili olan olumsuz eğilimler, bu yüzyılın başından itibaren etkinliklerini gittikçe artan bir hızla artırmışlardır. Üstelik yine bu eğilimler, yine bu tarihten itibaren gittikçe artan bir hızla bütün yeryüzüne yayılmaya başlamışlardır. Ama o zamanla bugün arasında önemli bir fark var: Bu eğilimlerden sorumlu olan ve bir zamanlar kendinden pek emin görünen tavır, şimdilerde yalpalamaya başlamış gibidir. Bu, halkı eski gittiği yoldan alıkoymamış ve bu yolda atılan her adım işlerin biraz daha kötüleşmesine yol açmıştır, ama artık halk gönüllü olmaktan çok robot gibi davranmaktadır ve hiç kuşkusuz, bireylerin yaygın havadan kendilerini kurtarmaları, eskisine oranla şimdi artık daha kolaydır. Modern dünyanın duvarlarında -daha önce olmayan- çatlaklar görülmeye başlamıştır ve bu çatlaklar modern dünya ne demekse onun tam tersini temsil eden bir bakış açısına yol vermektedirler.

Yaşadığımız çağın, sonuna yaklaşmakta olduğunu gösteren birçok değişik belirtiler var. Bu sonun kendisi de uçların büyük buluşması olacak ve bu *«zamanın imleri»* arasında, hemen her alanda gözlenebilecek daha küçük ölçekli buluşmalar da vardır. İçinde yaşadığımız çağa damgasını vuran çelişkinin çarpıcı bir ör-

neği de şudur: Dünya hiçbir vakit bugün olduğu kadar sözde-dinlerle ve sapıklıklarla dolu olmamıştır. Bunun sonucu olarak, hiç kuşkusuz, sapıtmak, yoldan çıkmak da hiçbir vakit böylesine kolaylaşmamıştır. Bununla birlikte bütün bu «din» denilen şeylerin arasından gerçek «din»i bulup çıkarmanın da daha bir kolaylaştığı görülmektedir. Babizm, Bahaizm, Christian Science, Teosofizm, Antroposofizm, Manevî Cihazlanma, Subut vs gibi kendi içine kapalı sözde-dinlerin ötesinde, adlarını bile saymamıza gerek olmayan, her birinin dorukları velâyetin ışıltısıyla kaplı sıradağlar gibi uzanan büyük dünya dinleri bütün haşmetleriyle yükselmektedirler. Gerilerde, şurada burada, halkın uzaklaşması, unutulması nedeniyle yerine yenisi gönderilmiş ya da yenilenmiş daha eski bir dinin dorukları hayal meyal seçilmektedir. Ama artık yeni bir din için dünyada yer yok; çünkü artık dünyada Hristiyanlıktan önceki Greklerin, Romalıların ve Germanlerin; İslâmdan önceki Arapların, Perslerin, Hindu olmayan Hindistanlıların durumunda olan bir topluluk yok. Artık dünyadaki bütün topluluklar, coğrafi açıdan olduğu kadar psikolojik açıdan da -çevresinde ne tür sapıklıklar türemiş olursa olsun, tümüyle geçerli ve katıksız kalabilmiş- en azından bir -gerçek anlamda- dine ⁽¹⁾ ulaşabilecek durumdadırlar. Bu yüzden, günümüzle çevrimin sonu arasında yeni bir dinin ortaya çıkabileceğini düşünemeyiz bile. Buna karşılık, bu büyük dinler kendilerine çok büyük bir ihtivac duyulduğu bir zamanda, şimdiye kadar hiç görülmemiş bir biçimde birbirlerinden haberli kılınarak adeta yenilenmiş ve canlanmış gibidirler.

Hiç kuşkusuz, atalarımız da kendi dinlerinden başka dinlerin varlığından haberdardılar; ama başlarının üstünde parıldayan büyük ışıktan ötürü, ufukta ışılda-

yan daha uzak ve -onlar için- daha soluk ışıklar onları pek ilgilendirmedığı gibi, bir sorun da çıkarmıyordu. Bugün ise bu ufuklar uzak değildir artık ve onları böylesine yaklaştıran şeylerin toplamından doğan büyük kötülüğün yanısıra bazı iyi şeyler de kendilerine yol açabilmişlerdir.

Başka dinlere karşı beslenen ilgi ya da hoşgörünün -tümünün değilse bile büyük bir bölümünün- karşılıklı anlayıştan çok akademik meraktan ve dine karşı «özgürlük hurafesi»yle karışık bir ilgisizlikten kaynaklandığı doğrudur. Yine de, sözgelişi, öyle inanmış Hristiyanlar vardır ki, Budizmin de Hristiyanlık kadar «din» olduğunu ve ikibin yılı aşkın bir süreden beri bu dinin milyonlarca Asyalının manevî ihtiyaçlarını, belki de Hristiyanlığın yapabileceğinden çok daha iyi bir biçimde karşılayageldiğini bilmeleri gerekir ve bu bilgi onların Hristiyanca inançlarını da güçlendirecektir. Hristiyanların bunu bilmeleri gerekir; aksi takdirde bugün diğer dinleri dikkatle gözleyip dururken bunun aksini düşünmeleri demek, Takdir-i İlâhî'yi anlamaları ve giderek, izzeti Tanrı'nın Şanı'na bağlı olan Hristiyanlığı da anlamamaları demektir. Daha da genel deyimlerle, kalblerinin bir dinde sükûnete kavuşabilmesi için «Rahman» sıfatının boş bir söz olmadığını ve Tanrının yalnızca bir veya birkaç halkı «seçmediğini» bilmeleri gerekir. Bu nokta, görmesi gerekenlerden şimdiye kadar saklanmadığı halde, şimdilerde belki her zamankinden daha kolay anlaşılabilecek bir durumdadır. (Bir İslâm ülkesine gönderdiği bir temsilciye: -«Sakin dinsizlerin arasına gittiğinizi sanmayın. Müslümanlar Kurtuluş'a ermişlerdir. Tanrı'nın yolları sounsuzdur» (2) diyen Papanın bir başka çağda değil de çağımızda yaşayan bir Papa olması anlamlıdır.)

Dinlerini büsbütün ya da kısmen yitiren bazı insanların, başka dinlerin yardımıyla tekrar dinlerine döndükleri (veya dönebildikleri) görülmektedir; çünkü başka dinlere tarafsız ve önyargısız bir biçimde yaklaşmak, genellikle, daha kolay olmaktadır. Herhangi bir dinde sahih inancın ne olduğu konusunda açık bir fikre varan kişi, kendi dini de dahil olmak üzere bütün diğer dinlerde buna tekabül edenin ne olduğunu da kolayca çıkartabilir; çünkü sahih inancın özel olduğu kadar genel bir yönü de vardır. «Özel»liği açısından, değişik tapınma biçimlerinin nasıl çakıştığını ⁽³⁾ görmek her zaman pek kolay değildir; ama «genel»liği açısından sahih inanç temelde hep aynıdır ve hemen görülen en belirgin, en kapsamlı niteliklerinden biri de yoğunluktur. Sahihi inanç, insanın her alandaki ve her düzlemdeki dinî ihtiyaçlarını işte bu yoğunlukla doyurabilmektedir. Bireyin birden fazla dini benimseyememesinin başta gelen nedenlerinden biri de budur: Her din «katolik» ⁽⁴⁾ yani kendi içinde herşeyi kapsayan bir bütünlük olduğu için, insanın başka birşeyi de benimsemesine imkân bırakmayan bir teslimiyeti gerektirir.

İslâm'daki sahih inancın *herşeyi kuşatıcılığı* düşüncesi özellikle çok belirgindir. Bu düşünceden kalkarak (konunun sadece İslâm'ı ilgilendiren yönünü mahfuz tutarak) genel bir tanıma ulaşabiliriz: Din, üç yönlü bir İlâhî Haber'dir: Birincisi, o, gerek Mutlak, Ezeli ve Ebedî Hakikat'in Kendisi ve gerekse kainat (yani görelî, sonlu ve ölümlü olan, özellikle de insan) hakkında nelere *inanıp* nelere *inanılmayacağını* söyleyen bir akîdedir; ikincisi, nelerin *yapılıp* nelerin *yapılmayacağını* gösteren bir yasadır ve yasanın «yap» dedikleri, bütün inananları kuşatıp hayatlarına nüfuz edebilecek genişlik ve zenginlikte yeterli bir tapınma

biçimini oluşturlar; üçüncüsü, insanlar arasındaki manevî farklılıklara izin veren mistisizm ya da batınlılıktır. Akidelere (akaide) inanmak ve yasaya uymak herkesin boynunun borcudur; çünkü kurtulmak, esenliğe çıkmak bunlara bağlıdır. Dinin, ancak belirli nitelikleri olanları bağlayan mistik yönü, inanç ve tapınmanın fazladan bir boyutudur; zira hem akideyi tam anlamıyla kavramış olmaklığı, hem de dinî vecibelerin yerine getirilişinde derin bir samimiyeti ve yoğunlaşmayı gerektirir. Bu, esenliğin de ötesinde, daha bu dünyadayken kutsanma ve hatta bunun da ötesinde Tanrı'nın Kendisi'ne kavuşma imkânını sağlar.

Sahih inancın İslâm düşüncesindeki bu üç boyutlu tanımını öylesine evrensel ki, diğer dinlere de ayrıca uygulamamıza gerek yok, çünkü bu tanım görmezlikten gelinemeyecek beşerî gerçeklere tekabül etmektedir. Bundan daha dar hiçbir şey, -«tarihî» zamanlar ⁽⁵⁾ boyunca olduğu gibi bugün de- insan soyunun -ırkı ya da coğrafi- hiçbir kesiminin manevî ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Yukardaki tanım, sahîh inancın özel yönlerine değinmediği halde (bu iş için her dini ayrı ayrı ele almak gerekir), yine de, bu tanımın yardımıyla sözgelişi Hristiyanlıkta hangi fırkaların -sapıklığın başta gelen özelliği olan- dinî merasim ve akidede görülen ve mistisizmin bir bütün olarak kenara itilmesine yol açan *kısırlaşmadan* masun kalabildiklerini bir bakışta görebiliriz. (Çünkü mistisizm, yerine getirilen dinî vecibelerin nitelikçe zenginleşmesi veya yükselmesi demektir ve bu anlamda akide, sapıklığın tam karşıtıdır.) Aynı gerçek bir başka biçimde de dile getirilebilir: Sapıklığın anlayış yetersizliğinden ötürü reddettiklerini, mistisizm derinliğine bir kavrayışla benimser ⁽⁶⁾.

Dinler dış veya zahiri yönleriyle bir çemberin

üstündeki değişik noktalara, batını veya mistik yollarıyla da bu noktaları -İlâhî Hakikat'i temsil eden- merkeze bağlayan yarıçaplara benzetilebilirler. Bu imge, zahiriliği mistisizmin zorunlu başlangıç noktası olarak almakta ve aynı zamanda -değişik zahirî görüşler birbirlerinden nisbeten uzak olsalar bile- bütün mistisizmlerin gittikçe birbirlerine yaklaştıklarını ve sonunda aynı noktada birleşerek özdeşleştiklerini göstermektedir.

İnsanların şهادeti şimdiye kadar yalnızca İlâhî Hakikat'e inananlar aracılığıyla değil, aynı zamanda onu ayn-el yakîn» bilenler, yani kendi dinlerinin velîleri aracılığıyla gerçekleşiyordu. Ama şimdi, dinleyecek kulakları olanlar için, Rabb'in birliğini doğrudan kavramaktan gelen Mutlak olana, Ezeli ve Ebedî olana şهادet, başka ufuklardan, başka dinlerin Velîlerinden yükselen ve insanın önünde açılan aynı ulvî imkâna işaret eden şهادetlerle de güçlenerek karşı konulamaz bir hal almıştır. Bu, şüphecilik kültürünün adeta bedeli gibidir.

Eğer insanın günden güne Hakikat'ten uzaklaştığı söylenebilirse, Hakikat'in günden güne insana biraz daha yaklaştığı da söylenebilir. Ona değmek için eskiden insanın bütün bir ömür boyu çabalaması gerekiyordu; oysa şimdi sadece yüz çevirmemesi bile yeter. Ama bu yine de ne kadar zor bir iş! Bütün dinler, Karanlık Çağ'ın güçlükleri karşısında gösterilen kolaylıklar konusunda son derece açıktırlar ve bu kolaylıklar çağın sonu yaklaştıkça daha da artmaktadır. «Bağda çalışan işçiler» meselinde, günbatımından biraz önce gelen işçiler de, bütün gün sıcakta çalışan işçilerle aynı ücreti alırlar ve Hz. Peygamber şöyle buyurur: «Gerçekten siz öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki, eğer size emredilenin onda birini ihmal ederseniz he-

lâk olursunuz. Bundan sonra bir zaman gelecek ki, şimdi emredilenin onda birini yerine getiren kurtulacak.»

Ne var ki bu, mükemmel olmayanın da Cennet'e gideceği anlamına gelmez. (Hinduizm'de Vişnu-Purâna bugün insandan beklenen erdemlerin daha az olduğunu değil, «Karanlık Çağ'da insanın en yüksek erdemlere bile küçücük bir çabayla ulaşabileceğini» söylemektedir. Hz. Peygamber de müslümanların günde beş vakit namaz kılmalarının yeterli olduğunu söylemiştir... Kendi içlerinde yeterli olduklarından değil: Rahman, bu beş vakti eski insanların elli vakit namazına denk saydığı için.) Yaşadığımız zamanın olumlu yönü, bir bütün olarak çevrime göre tamamlanmışlığı ve bitişi temsil etmesidir: Çevrim, ancak başlangıcından beri bağrında gizlediği imkânları doğurduktan sonra sona erebilir; ancak ondan sonra makrokosmos, dış dünya, yerini «yeni bir göğe ve yeni bir yere» bırakmak üzere «yazılı bir tomar gibi» dürülecektir. Aynı şey mikrokosmosta, insan ruhundaki küçük dünyada da geçerlidir. Ruh ancak bütün unsurlarını bütünleştirmeyi başardıktan sonra «ölüp» yeni ve mükemmel bir biçimde «doğabilir». Bütün manevî çabaların amacı ister bedenin ölümünden önce, isterse bedenin ölümünden sonra olsun, bu «ölüm»e ve «yeniden doğuş»a ulaşmaktır. Zira «Bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrının melekûtunu göremez.» (') Her gerçek kosmosun bir merkezi vardır. Günümüzde pek çok ruhun paramparça dağıldığını, kendi içindeki merkezin farkında bile olmadığını söylemek hiç kuşkusuz mümkündür. Bunlar, makrokosmos tarafından yutulup adeta benliklerini yitirmiş gibidirler; beşerî çöküntünün hangi boyutlara varabileceğini göstermekten başka bir işe yaramaz gibidirler. Ama eğer bir ruh kendini mak-

rokosmostan kurtarıp, kendini kendi içindeki merkezle buluşturacak bir dinin yardımıyla tekrar mikrokosmosa dönebilirse; bir başka deyişle, eğer bir ruh kendini büyük dünyanın yanbaşıında küçük bir dünya olarak yeniden kurabilecek kadar güçlüyse, o zaman, bir tür kırılma sonucu, büyük dünyanın durumunda olumlu her ne varsa onlardan yararlanabilir. Hızla sonuna doğru yaklaşan makrokosmosun tamamlanışı ve tükenişi ruhun -tümüyle olumlu anlamda- «tohuma kaçması»nı sağlayarak mikrokosmosun tamamlanışını ve tükenişini de hızlandıracaktır ve bu, aynı zamanda -amacı ruhu olgunlaştırmak olan- dinî merasimin sonucu olduğundan, bunların «olduklarından fazla sayılması» barındırdıkları gücün zamanın ivmesinden yararlanmasından ötürüdür, denilebilir.

Eğer bağdaki işçilerin tümü aynı ücreti aldılarsa, bunun nedeni, sonradan gelenlerin kısa bir süre içinde, Allah'ın izniyle, bütün gün sıcakta çalışanlar kadar meyva toplayabilmiş olmalarıdır.

Notlar

- (1) «Ve melekûtun bu incili, milletlerin hepsine şehadet olmak üzere bütün dünyada vâzedilecektir; ve son o zaman gelecektir.» Matta: XXIV, 14.
- (2) Bu sözler, Papa XI. Pius tarafından, Libya'ya gönderilen Kardinal Facchinetti'ye mahrem olarak söylenmiş ve yenilerde kamuoyuna açıklanmıştır. (L'Ultima, Anno VIII, 75-76, s. 261, Florence, 1954).
- (3) Her dinin en azından bir aşkın ögesi vardır. Kutsal'ın beşeri düzlemde tezahür etmesiyle ortaya çıkan bu öge, değişik biçimler alabilir. Hristiyanlıkta «ete bürünen Logos»u inkar etmek nasıl küfürse, İslâm'da da Kuran'ın ezeli ve ebedi olduğunu inkâr etmek öyle küfürdür.
- (4) Katolik sözcüğü, Yunanca katholikos (Evrensel) sözcüğünden gelmektedir. (Çev.)

- (5) Ancak mistisizmin bir «norm» olduğu çağlarda, dinin yalnızca akide ve tapınmadan ibaret olduğu söylenbilir.
- (6) Bu bağlamda, Kıpti Kilisesi'nin, dikkati çekecek kadar sapıklıktan uzak kaldığını belirtmek gerekir. Üstelik, bu kilisenin çok karmaşık «monofizit» öğretisi, İsa'nın iki fıtratını inkâr etme anlamına gelmez, olsa olsa onu tamamlar ve açıklar. Bu nedenle, sahih inanç açısından Kıpti Kilisesi'nin de, Hristiyanlığın iki büyük kilisesiyle aynı düzlemde düşünülmesi gerekmez mi? (Bu «iki büyük kilise» sözü de, tıpkı «büyük dünya dinleri» sözü gibi, ayrıca açıklanması gereken bir söz...)
- (7) Yuhanna, III, 3.

MARTIN LINGS (Ebubekir Siraceddin) 1909 yılında Burnage, Lancashire (İngiltere)'de doğdu. Oxford'da İngiliz dili üzerine gördüğü eğitimi 1932 yılında bitirdikten sonra Lithuania'daki Kaunas Üniversitesinde Lektör olarak çalıştı. Müslüman oluşu, tasavvufa ve arapçaya olan ilgisi onun 1939 yılında Mısır'a gitmesine vesile oldu. Kahire Üniversitesi'ndeki öğretim görevini 1952 yılında İngiltere'ye dönünceye kadar sürdürdü. Daha sonra Londra Üniversitesi'nden Arapça diploması aldı. 1970 yılından itibaren British Museum'un Doğu Elyazmaları ve Basılı Yayınlar Yetkilisi olarak görev yaptı. Çalıştığı birim 1973'de British Library'nin bir bölümü haline getirilince Arapça yazmalar ve kitaplar uzmanlığını emekliye ayrılınca kadar burada yürüttü.

Martin Lings'in Antik inançlar ve Modern Hürâfeler başlıklı kitabından başka, Kutsal Sanat Işığında Shakespeare, Yakın Kitabı, Yirminci Yüzyılda Bir Veli adını taşıyan kitapları vardır. Şiirlerini The Elements and other Poems ve The Heralds and other Poems olmak üzere iki ciltte toplamıştır. Martin Lings ayrıca Encyclopaedia Britannica'nın son basısında Sufizm maddesine katkıda bulunmuş, Cambridge University Publication tarafından yayınlanan Religion in the Middle East adlı eserinde Sufizm bölümünü yazmış, Studies in Comparative Religion dergisinde çok sayıda makalesi yer almıştır.